

NIKU Rapport 12

Landskap og historie-GIS

Historisk landskapsanalyse i Vestre Slidre, Oppland

Torgrim Sneve Guttormsen

Guttormsen, T. S. 2007. Landskap og historie-GIS. Historisk landskapsanalyse i Vestre Slidre, Oppland. – NIKU Rapport 12. 43 s.

Oslo, januar 2007

NIKU Rapport 12

ISSN 1503-4895

ISBN 10: 82-8101-040-1

ISBN 13: 978-82-8101-040-6

Rettighetshaver © Copyright Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU.
Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

Redaksjon: Grete Gundhus

Rapporten er ikke trykt, men er tilgjengelig som pdf-fil på www.niku.no

Kontaktadresse: NIKU Storgata 2, 0155 Oslo

Postadresse: NIKU, P.O.Box 736 Sentrum, NO-0105 Oslo

Tlf: 23 35 50 00

Fax: 23 35 50 01

Internett: www.niku.no

Forsidebilde: Lomen stavkirke og det omkringliggende kulturmiljø. Foto: T. S. Guttormsen, NIKU.

Tilgjengelighet:	Åpen
Prosjektnr.:	1561169
Oppdragsgiver:	Norges forskningsråd

Faglig ansvarlig hos NIKU: Ole Risbøl

Sammendrag

Guttormsen, T. S. 2007. Landskap og historie-GIS. Historisk landskapsanalyse i Vestre Slidre, Oppland. – NIKU Rapport 12. 43 s.

Rapporten belyser bruken av historiske kart og historiske flyfoto som et grunnlag for å forstå landskapshistorie i Vestre Slidre, Oppland fylke. Kildene danner et grunnlag for å forstå hvordan ulike drivkrefter i samfunnet har satt spor i landskapet over tid, og hvilke samfunnsprosesser i dag som i et overvåkingsperspektiv øver press på kulturhistoriske verdier i landskapet. For å belyse dette er det utført en landskapshistorisk analyse – en endringsanalyse – for å kartlegge de bærende historiske fenomenene og strukturene som former landskapet i Vestre Slidre. Analysen er utført i forbindelse med overvåkingsprosjektet DEMOTEC-N.

Undersøkelsen viser at det er et rikholdig kildemateriale av historiske kart og flyfoto i Norge generelt og i Vestre Slidre spesielt. På tross av dette er disse kildenes anvendelighet per i dag lite belyst som forskningsfelt sammenlignet med svensk og dansk forskning. Historiske kart og historiske flyfoto er som regel brukt for å rekonstruere fortidige landskap eller for å gjenfinne fortidige spor i dagens landskap. Tematikken omkring forholdet mellom historiske kart-/billedmateriale og endringshistorie er derimot lite utforsket foreløpig. I rapporten belyses dette kildematerialets anvendelighet eller kildeverdi ved bruk av GIS, utfra hvordan det gir uttrykk for tidsserier i landskapet.

Abstract

Guttormsen, T. S. 2007. Landscape and historical GIS. Historical landscape analysis in Vestre Slidre, Oppland county. – NIKU Rapport 12. 43. p. In Norwegian.

The aim of this report is to focus on the advantages of using historical maps and historical aerial photos in landscape studies for the purpose of monitoring cultural heritage. The case used in the study is the traditional mountain pastures and the agricultural landscape which constitutes the municipality of Vestre Slidre in Oppland County, Eastern Norway. Based on an analysis of historical change, the deep historical phenomena and structures are documented and discussed as a knowledge base for cultural heritage monitoring. The analysis was carried out as a part of the monitoring research project DEMOTEC-N.

While working with the project we discovered that there are abundant and diverse sources of historical maps and photos available in Norway. However, in this field of research only few Norwegian projects have been taking advantages of these sources compared to similar projects in Sweden and Denmark. In general, these historical sources have been used

to reconstruct past landscapes or to retrieve past traces in present landscapes. The advantage of using these sources in studying historical change and as part of GIS-applications, are rarely investigated. In the report the use of historical maps and historical aerial photos are highlighted in the effort of defining time series in the landscape.

Innhold

1. Bakgrunn	5
1.1. DEMOTEC-prosjektet.....	5
1.2. Vestre Slidre som undersøkelsesområde	5
2. Historie-GIS som metode i landskapsanalyser.....	8
2.1. Kulturminner/fornminner	8
2.2. Eldre historiske kart og flyfoto.....	9
2.3. Fortolkning og representasjon	11
2.3. Historie-GIS.....	13
3. Det historiske kildematerialet med GIS i Vestre Slidre	15
3.1. Fornminnene	15
3.2. Historiske kart.....	15
3.3. Historiske flyfoto.....	21
4. Landskapshistorisk analyse	22
4.1. Endringshistorie på landskapsnivå: Vestre Slidre kommune	22
4.2. Endringshistorie på kulturmiljønivå: Lomen gårdsmiljø.....	29
4.3. Endringshistorie på kulturmiljønivå: Mørklia setermiljø	31
5. Resultatene av analysen: drivkrefter og landskapsendring	32
5.1. Jordbrukskultur i endring.....	33
5.2. Urban kultur i endring	33
5.3. Oppsummering	35
6. Avslutning	35
7. Litteratur.....	37
8. Vedlegg	41

1. Bakgrunn

Denne rapporten tar utgangspunkt i bruken av kulturminner, historiske kart og flyfoto i GIS-baserte analyser som kilder for å undersøke landskapsendring samt effekter av landskapsendring på kulturhistoriske verdier i landskapet. Formålet med analysen er å belyse hvordan landskapshistorie kan utgjøre et grunnlag for tenkningen om miljøovervåking. Med et overvåkingsperspektiv menes hvordan analysen tar for seg ulike geografiske skalaer for å undersøke hvordan landskapet endres som følge av endrete samfunnsmessige betingelser og på hvilken måte dette influerer på den kulturhistoriske lesbarheten i landskapet. I analysen benyttes kommunen Vestre Slidre i Oppland fylke som undersøkelsesområde.

1.1. DEMOTEC-prosjektet

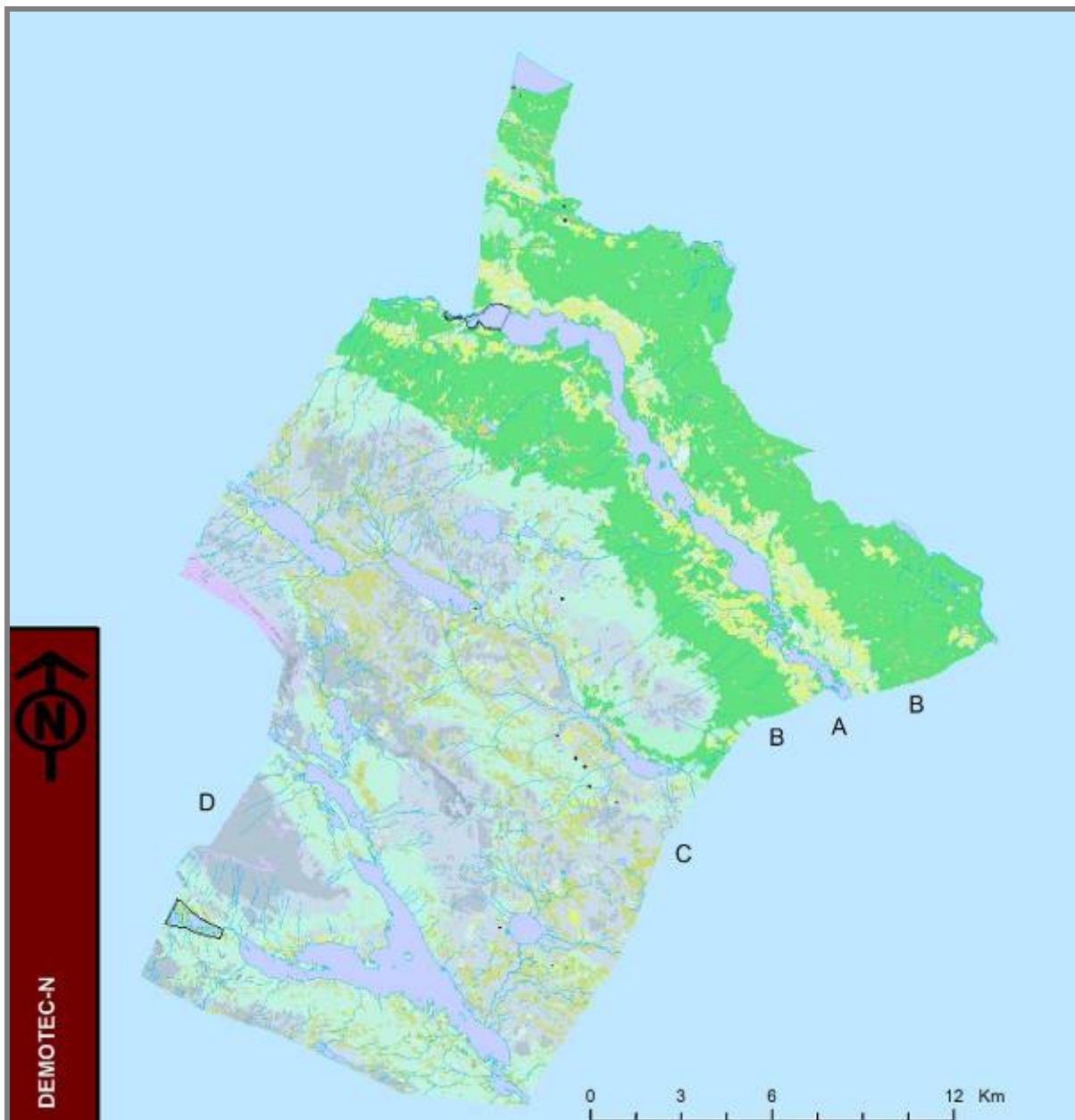
Den landskapshistoriske analysen utføres som en del av forskningsprosjektet DEMOTEC-N (Development of an Environmental Monitoring system for cultural heritage Through European Co-operation. The Norwegian Project), som gjennom komparative undersøkelser i Italia (Nemi i Lazio-provinsen, DEMOTEC-A) og i Norge (Vestre Slidre i Oppland fylke) tar sikte på å utvikle en helhetlig og flerskalig overvåkingsmetodikk på kulturminnefeltet. Prosjektet i sin helhet er finansiert under EUs 5. rammeprogram og Norges Forskningsråd. Prosjektet er formidlet på NIKUs hjemmeside på internett og gjennom ulike publikasjoner (Guttormsen & Skar 2005, NIKU 2005, Skar 2006a, 2006b, 2006c, Skar et al. 2006).

Den norske delen av prosjektet går i tidsperioden 2004 – 2007. I løpet av prosjektperioden er undersøkelsesområdet besøkt flere ganger, blant annet for å vurdere de viktigste endringsparametrene for kulturminner/-miljøer og milepælene i Vestre Slidres landskapshistorie. Det er verdt å påpeke at en landskapshistorisk analyse i Vestre Slidre ikke har vært det primære mål med undersøkelsen, selv om dette som grunnforskningstematikk er interessant. Den historiske landskapsanalysen benyttes som et grunnlag for å belyse problemstillinger i DEMOTEC-prosjektet som går på forholdet mellom langsiktige landskapsendringer og metoder for overvåking av kulturminnedimensjonen i dagens landskap. Det medfører at ikke alle sider ved Vestre Slidres lange og begivenhetsrike landskapshistorie blir berørt, men hvor det fokuseres på å anskueliggjøre hovedtrekkene i denne historien utfra målsettingene i prosjektet.

1.2. Vestre Slidre som undersøkelsesområde

Vestre Slidre kommune ligger på det indre Østlandet, i Valdresområdet, nærmere bestemt i Oppland fylke. Landskapet i Vestre Slidre kan utfra natur- og kulturhistoriske kriterier

inndeles i fire soner: A) Dalføret med jordbruksbosetning langs Slidrefjorden. B) Heimseterområdene i skogkledder ller opp mot snaufjellet, C) Fjernseterområdet i snaufjellet med krattvegetasjon og slake fjellvidder, og D) Barfjellet. NIJOS sin landskapsregioninndeling følger tilsvarende avgrensning, men hvor sone A og B utgjør underregion 11 (Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud), sone C underregion 14 (Fjellskogen i Sør-Norge), og sone D underregion 16 (Høgfjellet i Sør-Norge).

Figur 1 Landskapssoner etter natur- og kulturhistoriske kriterier i Vestre Slidre (A til D).

Figur 2: Oversiktsbilde over sone A og sone B.

Figur 3: Oversiktsbilde over sone C og sone D.

2. Historie-GIS som metode i landskapsanalyser

I landskapshistoriske studier er det tradisjon for å bruke kulturminner så vel som historiske kart- og billedmateriale for å belyse samfunnsforhold til forskjellige tider. Kildekombinasjonen brukes både for å forstå fortidige samfunnsforhold og for å forstå betydningen av fortidens kulturspor som en del av dagens samfunnsforhold. Et eksempel på det første er bygdeboktradisjonen og dens fokus på gårds- og ferdselshistorie over tid (f.eks. Hvattum et al. 1993). Metodikk rettet mot kulturminneforvaltningens behov for å kartlegge kulturhistoriske verdier (kulturminner, kulturmiljøer, historiske landskap) og utvikling av overvåkingsverktøy basert på historisk landskapskarakterisering er eksempler på det andre (f.eks. Ede et al. 2002, Fairclough et al. 2002, Riksantikvaren 2006). De tre kildekategoriene kulturminner, kart og bilder har både felles teoretiske og metodiske referanserammer, men rommer hver for seg også spesifikke problemstillinger som et kildegrunnlag i landskapshistoriske analyser. Det sistnevnte har for eksempel å gjøre med at kart og bilder kan forstås utfra en distinksjon mellom håndlagde (eldre historiske kart og perspektivmotiv basert på tegninger og malerier) og mekaniske (historiske flyfoto, perspektiv-/landskapsfoto) representasjoner. På tilsvarende vis skiller kulturminner (materiell kultur) seg fra kart og bilder som representasjoner, fordi kulturminner har en mer direkte representasjon ved sin fysiske tilstedeværelse. I denne rapporten legges det vekt på bruken av kulturminner, historiske kart og flyfoto utfra deres anvendelighet i GIS (georektifiserbare data).

2.1. Kulturminner/fornminner

Kulturminner som utsagn om fortidige bo- og leveforhold er analysert utfra en rekke forskjellige problemstillinger i arkeologien og den øvrige historieforskningen. Et premiss for analysene er en oppfatning om at kulturminnene representerer ulike sider ved datidens samfunn og dermed kan benyttes som indikatorer på fortidig samfunnsutvikling. En slik innfallsvinkel har vært vanlig i bosetningshistoriske analyser, ved for eksempel å benytte gravminner som indikatorer på gårdsbosetningens utbredelse i jernalderens geografi i Vestre Slidre (Hougen 1958:125-126). Det er en nær relasjon mellom temaene bosetningshistorie og landskapshistorie i denne typen analyser (Guttormsen 2001:7-26). Et kildekritisk aspekt ved å benytte ulike typer kulturminner som representasjon på bosetning er den geografiske skalaen som analysen blir utført innenfor. Et gravfelt behøver nødvendigvis ikke være tilknyttet en gård, men kan isteden representere gravpraksis for flere gårder eller et grendelag. Det store og betydningsfulle gravminnemiljøet kalt Gardbergfeltet i Vestre Slidre kan for eksempel

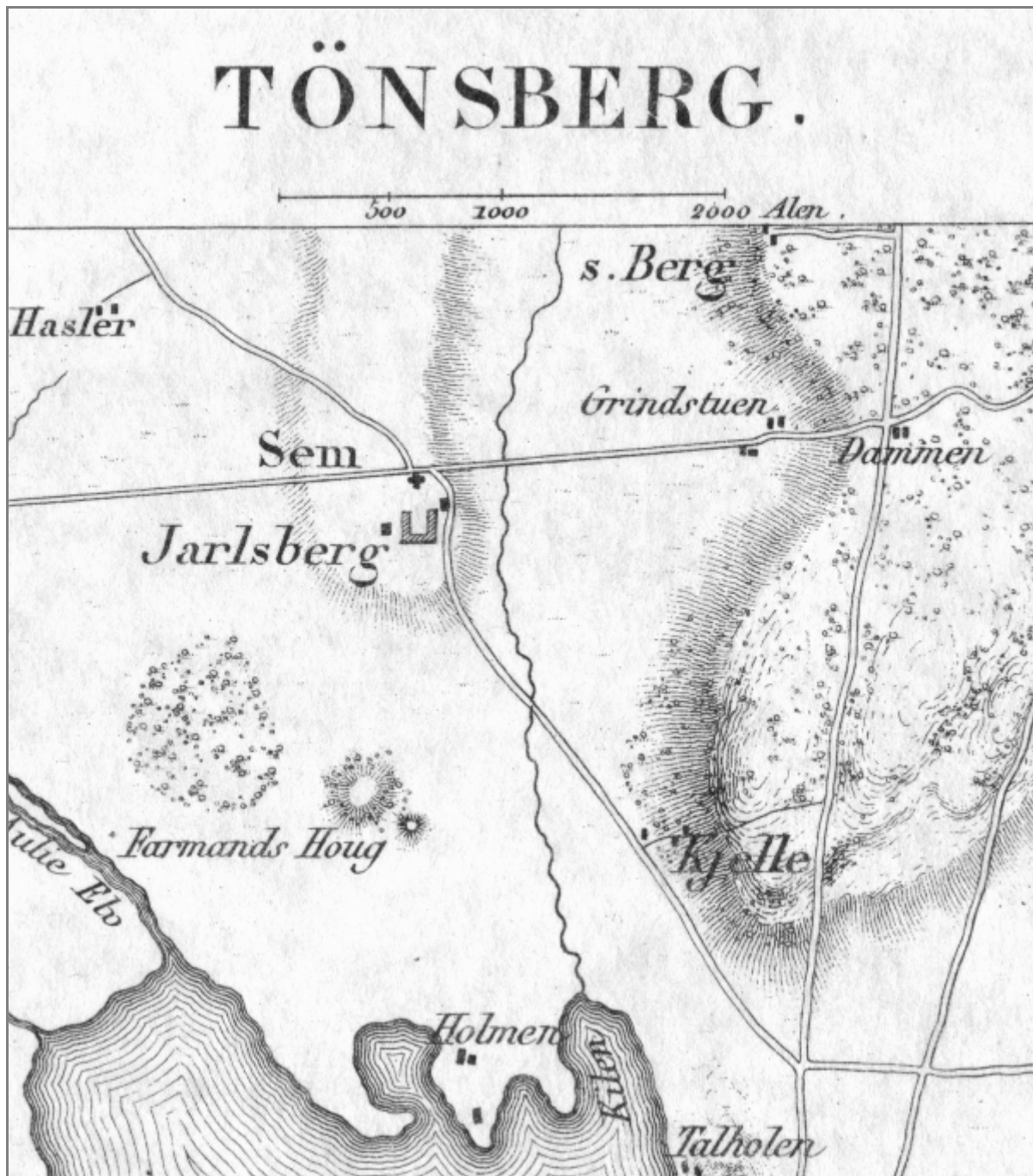
diskuteres utfra et slikt perspektiv, det vil si hvor gravfeltet nødvendigvis ikke behøver representere en "ættegård" (jfr. Hougen 1958:128-129). Et annet kildekritisk aspekt er at kulturminnekategoriene som fenomener i landskapet må belyses utfra en bevissthet om hvordan de representerer ulike organisasjonssystemer i en samtidig geografi så vel som over tid (jfr. f.eks. Groseth 2001). GIS-baserte analyser på bakgrunn av ulike kulturminnetyper, for eksempel i en kommune, vil være et velegnet verktøy for å analysere ressursbruk i landskapet så vel som bosetningshistoriske trekk i forhistorisk og tidlighistorisk tid. I internasjonal sammenheng har det etter hvert kommet flere eksempler på denne type bruk av GIS (f.eks. Bagge Nielsen & Dam 1999, Gojda et al. 2004, Bøe Sollund et al. 2006). Det er derimot vanskelig å finne tilsvarende eksempler innenfor en norsk geografisk kontekst (se for øvrig Kleppe 2000 om arkeologi og GIS).

2.2. Eldre historiske kart og flyfoto

Bruken av historiske kart har som et grunnlag for å forstå landskapets historie, lange tradisjoner og ulike tilnærminger innenfor historie- og geografifagene. Historiske kartanalyser kan i dag betegnes som et kryssdisiplinært felt innenfor landskapsforskningen, utviklet spesielt på bakgrunn av fagområdene kartografi og historiegeografi (se Black 2003 for historisk oversikt). Historiske kartanalyser brukes både som en *historisk komparativ metode* sammen med andre kilder fra samme tid for å forstå ulike sider ved den karthistoriske samfunnskonteksten, og som en *historisk retrospektiv metode* for å forstå endringer i et langsiktig historisk perspektiv som også strekker seg forut for den karthistoriske samfunnskonteksten. I arkeologisk forskning, som er opptatt av å forstå forhistoriske og tidlighistoriske samfunn og landskap, har for eksempel historiske kart fra 1800-tallet en retrospektiv kildeverdi utfra tanken om at disse kartene representerer landskap med stor tidsdybde.

I løpet av de senere årene har historiske kartanalyser med GIS (Geographical Information System) blitt et stadig viktigere analyseverktøy for (kulturminne)forvaltningen og arealplanleggingen (Rentzhog 2002). I et kulturminneperspektiv er det først og fremst historiske kart som komparativ kildeverdi som har stått i fokus, det vil si hvor hensikten har vært å rekonstruere historiske landskap, strukturer og anlegg som i dag er forsvunnet eller vanskelig å gjenfinne (Jerpåsen et al. 1997). Materiell kultur fra forskjellig tid, som for eksempel gravhauger, bygninger og steingjerder, vil kunne være avmerket på kartene og således være

en kilde til å definere kulturminner, kulturmiljøer og historiske landskap (se for eksempel figur 4).

Figur 4: I enkelte tilfeller er forhistoriske anlegg tydelig avmerket på historiske kart slik som vist her med gravhaugen kalt Farmannshaugen omtrent midt i kartet, og en mindre gravhaug ved siden av, på Jarlsberg Hovedgård ved Tønsberg. Kartet er fra 1832 (kartutsnitt). Kilde: NIKUs elektroniske kartarkiv, Tønsberg.

Historiske kart er, som det er påpekt, i hovedsak benyttet for å gjenfinne kulturminner og rekonstruere fortidige landskap som et verktøy for å bevare og beskytte historiske verdier i dagens landskap og som et ledd i å forstå fortidige samfunn. Det er med andre ord tidsbildene,

i nåtid eller i fortid, som har vært i hovedfokus. I denne rapporten vektlegges også en annen dimensjon ved bruken av historiske kart, som har fokus på å analysere *historisk endring* fremfor å rekonstruere et bestemt tidsbilde. Det svenske LiM-prosjektet ("Utværdering av den nye livsmedelspolitikens miljøeffekter") var et banebrytende forskningsprosjekt som koblet GIS med ulike kart- og billedhistoriske kilder for å forstå historisk endring og som mer spesifikt utviklet metodikk for å kartlegge endringer på miljø og landskap (Blom & Naturvårdsverket 1997, Ihse & Naturvårdsverket 1993, Riksantikvarieämbetet 1995, Riksantikvarieämbetet 1997). Dette perspektivet ved bruk av historiske kart i Norge, ved for eksempel å sammenligne serier av kart fra ulike historiske perioder, er lite utforsket per i dag.

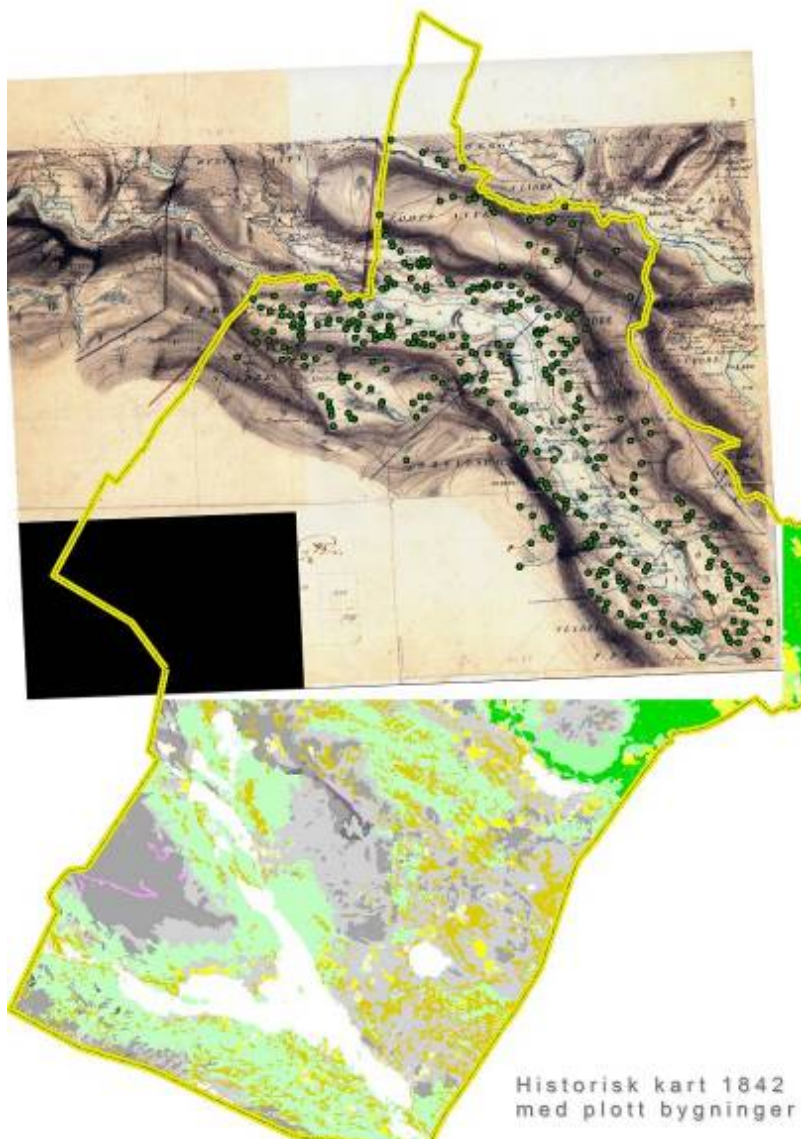
Bruken av flyfoto¹ er også et viktig redskap i forskning om fortidige landskap og i forvaltningsrettet forskning om historiske verdier i dagens landskap. Flyfoto brukes for eksempel som et ikkedestruerende verktøy i arkeologisk forskning for å gjenfinne historiske strukturer som er skjult under åkeroverflaten (se f.eks. Jakobsen 1990, Skre 1998:137-138,158-159,190-196). Bruken av *historiske* flyfoto i landskapshistoriske studier er i varierende grad belyst tidligere, selv om denne typen kilder har vist seg å være velegnet for å undersøke endringer i landskapet (se f.eks. Ihse 1995). I Norge representerer denne kildetypen dokumentasjon om landskapsendringer spesielt fra 1940-tallet og frem til i dag.

2.3. Fortolkning og representasjon

I de historiske kartanalysene er det brukt såkalt "warp"-teknikk som foregår ved at papirkartene skannes til elektroniske filer, som igjen blir georektifisert i softwareprogrammet ArcGIS/ArcMap. Metoden går ut på at de digitale historiske kartene "strekkes" utfra gjenkjennelige elementer i dagens kartgrunnlag (vektor- eller rasterfiler). Selve metoden er relativt enkel å bruke og georektifiseringsprosessen for hvert kartutsnitt utføres på en halv til en time. Den vanskeligste delen av arbeidet har å gjøre med kildekritiske problemstillinger om nøyaktighetsgrad og valg av elementer i de historiske kartene som skal utgjøre referansene for den historiske "oversettelsen" til dagens kartgrunnlag. En tilsvarende metode er brukt for å georektifisere historiske flyfoto i papirformat, men tolkningen av historiske flyfoto opp mot dagens kartgrunnlag er mindre problematisk. Dette har å gjøre med foto som medium og informasjonsbærer og den tidsperioden som fotoene avbilder. Å bruke historiske

¹ Skråfoto er en type flyfoto som tas fra fly fra en bestemt vinkel og som gir skyggevirksomheter i landskapet slik at konturene av kulturspor over og under markoverflaten blir mer fremtredende. Det finnes også andre typer skråfoto, for eksempel over gårdstun fra mange norske bygder som Widerøe tok fra 1950-/1960-tallet og frem til i dag. Loddfoto eller vertikalfoto er en annen type flyfoto som brukes som et grunnlag for å lage raster- og vektorkart, slik for eksempel de økonomiske kartene (ØK) er et resultat av og som er brukt for kartavmerking av kulturminner.

perspektivbilder i landskapsanalyser er på en annen side også basert på en tolkning i flere ledd: mellom bildet som medium, den materielle verden og betrakteren. Kulturminner må på tilsvarende vis tolkes utfra en samfunnskontekst, det vil si hvor utsagn om kulturminnernes sammenheng i fortid også representerer utsagn om nåtiden. Disse teoretiske aspektene ved kulturminner, kart- og billedmateriale som medium og informasjonsbærere kan illustreres gjennom arbeidet med å georektifisere historiske kart.

Figur 5: Metoden med å ”strekke” historiske kart opp mot dagens kartgrunnlag innebærer fortolkning. Figuren viser hvordan nytt kildegrunnlag etableres ved å lage en database over bygningsmiljøer basert på informasjonen i kartene (mørke prikker). T.S. Guttormsen.

Kartografi, i betydningen av å ”skrive i kart” (gresk *chartis* = kart og *graphein* = å skrive), innebærer en fortolkningsprosess hvor en tredimensjonal fysisk verden oversettes til en todimensjonal representasjon av verden (jfr. Wikipedia 2006). Å ”skrive” kart, slik den etymologiske betydningen av ordet gir uttrykk for, innebærer også en mottaker som kan

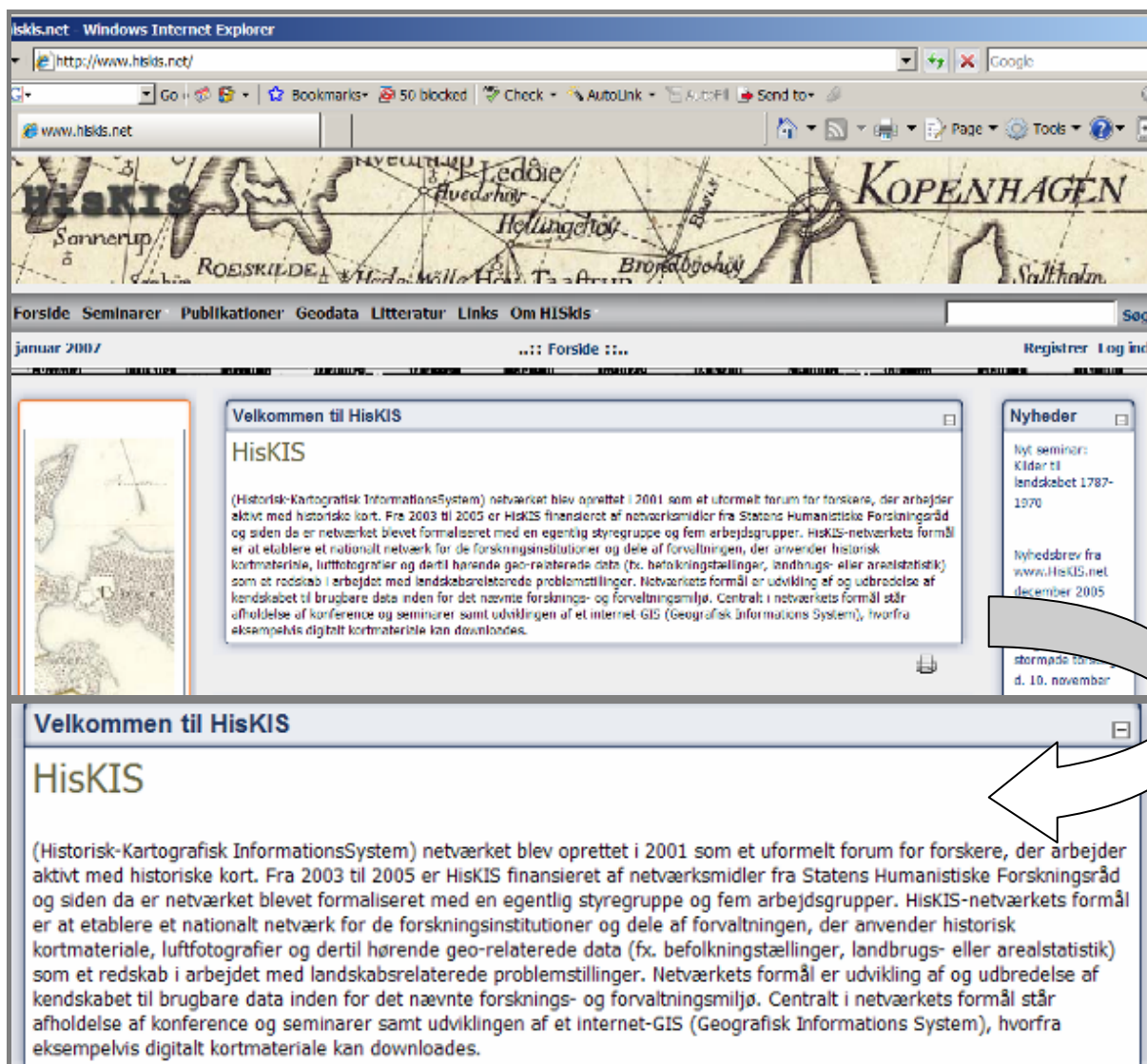
”lese” kart. Fra et semiotisk perspektiv kan kart så vel som bilder og kulturminner (materiell kultur) forstås som et språk og, som representasjon, en tekst med flere dimensjoner som kan leses og tolkes på samme måte som skriftlige kilder (jfr. f.eks. Dorling & Fairbairn 1997, Tilley 1999, Åberg 2004). Prosessen med å lage og lese kart rommer serier av interpretasjoner som har utsagnskraft om kartmakeren og kartmakerens samfunn så vel som om vår egen virkelighetsforståelse i dag. Skanning av historiske kart til digitalt medium medfører en ytterligere mer og mindre mekanisk optisk fortolkning av kartet, utfra hvor nøyaktig linsen avleser papirkartet. Og til slutt vil teknikken med å ”strekke” kartene medføre nok en fortolkning som er avhengig av de valg som gjøres i georektifiseringsprosessen.

Fra et naturvitenskapelig og holistisk kunnskapssyn som er basert på kriterier om objektivitet og eksakthet, vil disse aspektene utgjøre betydelige begrensninger ved historisk kartanalyse som metode. Fra et humanistisk og hermeneutisk kunnskapssyn, hvor subjektivitet og fortolkning utgjør analytiske premisser, vil derimot metoden være en av flere utsagnsgivende perspektiver for å forstå fortidige prosesser i landskap og samfunn. Dette innebærer ikke at nøyaktighet i arbeidet med historiske kart ikke er viktig, men de to ulike synene på kunnskap poengterer et viktig forhold som har å gjøre med ulike og til dels motstridende forventninger om hva kulturminneanalyser så vel som historiske kart- og billedanalyser kan frembringe av kunnskap, og hvordan de kan anvendes som historiske kilder. Er de to vitenskapsidealene forenelige i historiske analyser? En måte å se dette på er å tilstrebe objektivitet og eksakthet i metodene, men utfra en bevissthet om at bruken av metodene forgår innenfor en fortolkningsramme. Det er nettopp en slik konseptuell forståelse som begrepet Historie-GIS kan forstås utfra.

2.3. Historie-GIS

Begrepet *Historie-GIS* brukes for å karakterisere en bestemt type forskning som kombinerer historiske kilder med GIS-basert teknologi (Knowles 2002, se også Gregory 2002). Forskningsfeltet er således kryssdisiplinært i den forstand at såkalt objektiv ”hard” og subjektiv ”myk” vitenskap forenes og utvikles utfra problemstillinger innen geografi- og historiefagene (humaniora). Potensialet ved GIS som metode i historiske studier er at det gjennom GIS blir mulig å analysere og illustrere komplekse romlige (spatiale) og temporale forhold på en systematisk måte. Konvertering av historisk kildemateriale til romlige data og egenskapsdata åpner også for nye anvendelighetsområder og analyseperspektiv, samtidig som transformasjonen av historiske kilder til elektronisk format gjør at kildematerialet blir mer

tilgjengelig som forskningsmateriale og for publikum for øvrig (f.eks. Castensson 2003). Et resultat av dette er ulike regionale og nasjonale prosjekter hvor historiske kart og flyfoto inngår i GIS- og Web-baserte løsninger. Et eksempel på det er utviklingen av interaktive kulturhistoriske atlas basert på historisk kartmateriale, slik som Odense bys museer har presentert gjennom nettstedet "Odense Kort fortalt" (Odense bys museer 2006). Et annet perspektiv ved Historie-GIS er hvordan historiske kilder inngår i tenkning om historisk landskapskarakterisering, eksempelvis fra blant annet Nederland og England (Fairclough et al. 2002). I denne rapporten forstås begrepet Historie-GIS utfra bruken av GIS for å analysere kulturminner, historiske kart og flyfoto som et grunnlag for å forstå bebyggelsehistorie og landskapsendring innenfor et gitt geografisk område, nærmere bestemt Vestre Slidre.

Figur 6: I Danmark er det opprettet et nasjonalt nettverk for Historie-GIS (HisKIS 2007, se nettsiden ovenfor). I Sverige er det et tilsvarende nettverk med blant annet tilretteleggelse av en nasjonal historisk-kartografisk database (Riksarkivet Sverige 2007). Det savnes per i dag et tilsvarende nettverk og en historiekartografisk ressursbase i Norge som kan danne en felles plattform for ulike aktører (forskere, forvaltning, publikum).

3. Det historiske kildematerialet med GIS i Vestre Slidre

I dette kapittelet beskrives de ulike kildene som er benyttet i en landskapshistorisk analyse i Vestre Slidre. Kildematerialet utgjør en seleksjon basert på hvordan de kan belyse de overordnede landskapshistoriske trekkene i kommunen. Fornminnene benyttes for å belyse tidsdybden i menneskenes landskapsbruk i området sett i relasjon til senere tiders landskapsbruk belyst gjennom historiske kart- og flyfoto.

3.1. Fornminnene

Det er en rekke ulike typer kulturminner i Vestre Slidre, og en betydelig del av dem utgjør fornminnene, det vil si kulturminner fra tiden før reformasjonen (1537) og som i dag er automatisk fredet. Det har lenge vært vanskelig å få en oversikt over fornminnebestanden i Vestre Slidre, inntil i 2002 da det ble igangsatt systematiske registreringer av fornminner i hele kommunen (Haug 2002, Kyvik 2003, 2004). Registreringene har også resultert i en ny historisk fremstilling av Vestre Slidres forhistorie (Kyvik 2006). Alle registreringene er meldt inn til den nasjonale kulturminnedatabasen kalt Askeladden, og i rapporten er fornminnene fra Askeladden benyttet som grunnlag i GIS. Fornminnene som det legges vekt på i denne rapporten er eldre steinalderlokalitet (oppført som ”annen arkeologisk lokalitet” i Askeladden), skålgroplokaliteter og gravminner fra bronsealder/jernalder, kullgroper og jernvinneanlegg fra jernalderen/middelalderen samt kirketufter og kirkeanlegg fra middelalderen. I tillegg er lokaliteter definert ved rydningsrøyser og dyrkningsspor tatt med. De øvrige kildekategoriene som tuft, bogastelle, kvern, funnsted osv. er vanskeligere å tidfeste utfra opplysningene i Askeladden og er derfor utelatt i analysen. I tillegg er NIKUs registreringer i 2005 av kullgropfelt og jernvinneanlegg ved Mørklia/Vaset samt Gardbergfeltet tatt med, selv om disse lokalitetene foreløpig ikke er registrert i Askeladden. Det er også en rekke løsfunn fra forhistorisk tid i Vestre Slidre, og disse funnene står som oftest oppført med referanse til gård uten mer nøyaktig kartfesting. Løsfunn er derfor ikke vektlagt i rapporten, selv om en nærmere undersøkelse av fornminnebeskrivelsene vil kunne si noe generelt om funnsted utfra en distinksjon mellom funn i åker eller i utmark/ved seter.

3.2. Historiske kart

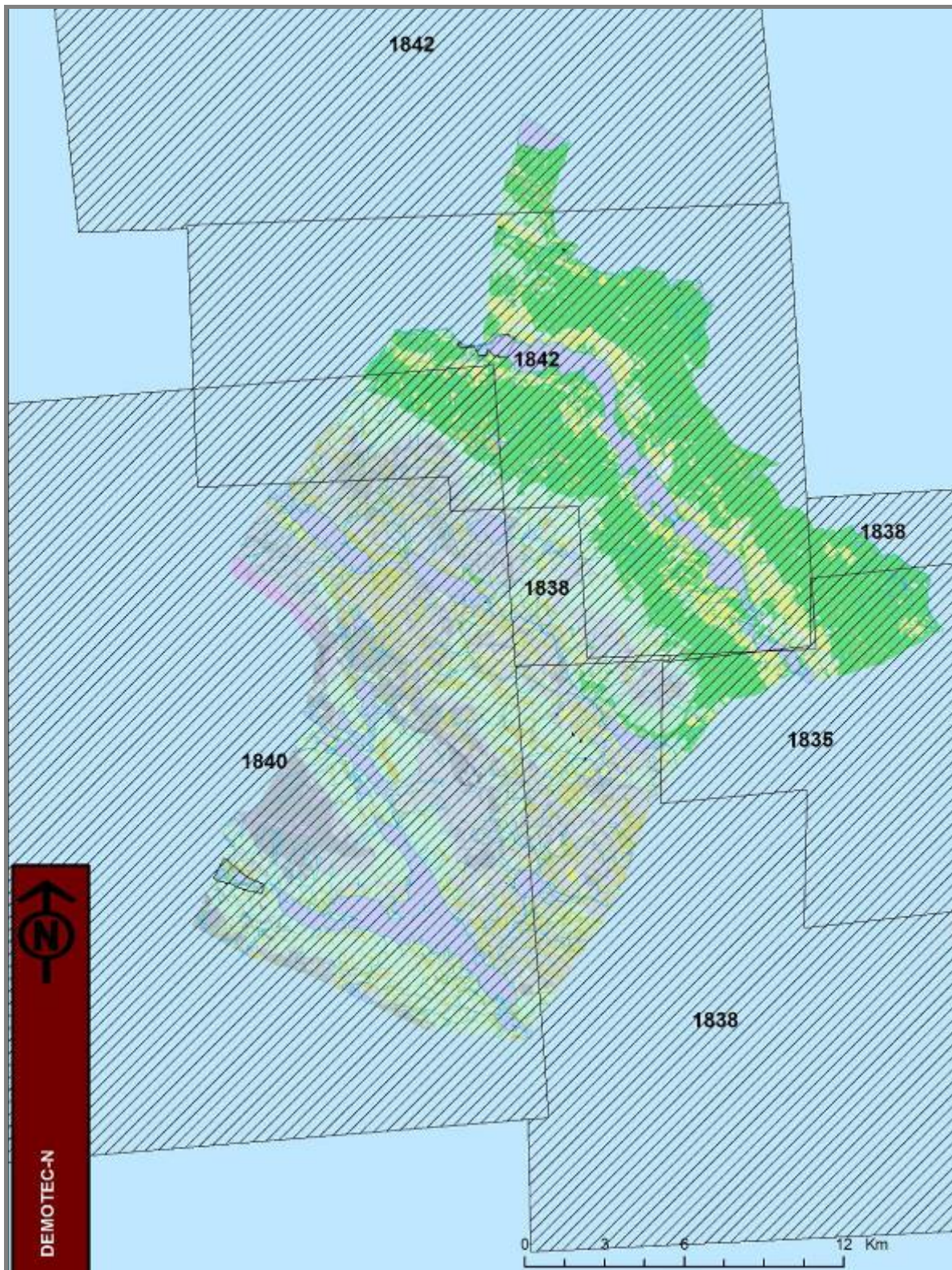
Sammenlignet med tilsvarende kildemateriale i Danmark og Sverige har det vært en utbredt oppfatning at historiske kart i Norge er for sparsommelige til at de er egnet for mer helhetlige analyser på kulturmiljø- og landskapsnivå. Denne holdningen er nå i ferd med å endre seg. I NIKUs fagrapport nr.3 *”Historiske kart og kulturminnevern. En metode for*

landskapsanalyse” fremgår det at eldre kartmateriale i Norge er vidtfavnende, både geografisk og tidsmessig (Jerpåsen et al. 1997:9-21). I rapporten går det samtidig fram at dagens arkivering av det historisk kartografiske kildematerialet ikke har en sentral forvaltning, men at det arkiveres ved en rekke forskjellige institusjoner. Det kan derfor være en tidkrevende prosess å samle inn kildemateriale for det enkelte prosjekt. Det historiske kart- og billedmaterialet fra Vestre Slidre strekker seg over et langt tidsrom. Vestre Slidres storslåtte landskap har vært et velegnet motiv for landskapsmalere, spesielt på 1800-tallet, og et yndet fotomotiv. Når det gjelder historiske kart og flyfoto som denne rapporten omhandler, finnes det på tilsvarende vis et betydelig historisk kildemateriale.

Papirkart som vist nedenfor ble innkjøpt fra karthistorisk arkiv ved Statens kartverk på Hønefoss (kontaktperson Ulf Hansen), og skannet i NIKU. Kartene som ble oppmålt i tidsrommet 1835-1842 utgjør det eldste heldekkende kartmaterialet over Vestre Slidre. Kartenes formål var å dekke både militære og allmenne behov (jfr. Jerpåsen et al. 1997:16, Fig.5), og det har medført at veier så vel som gårder og støler er inntegnet.

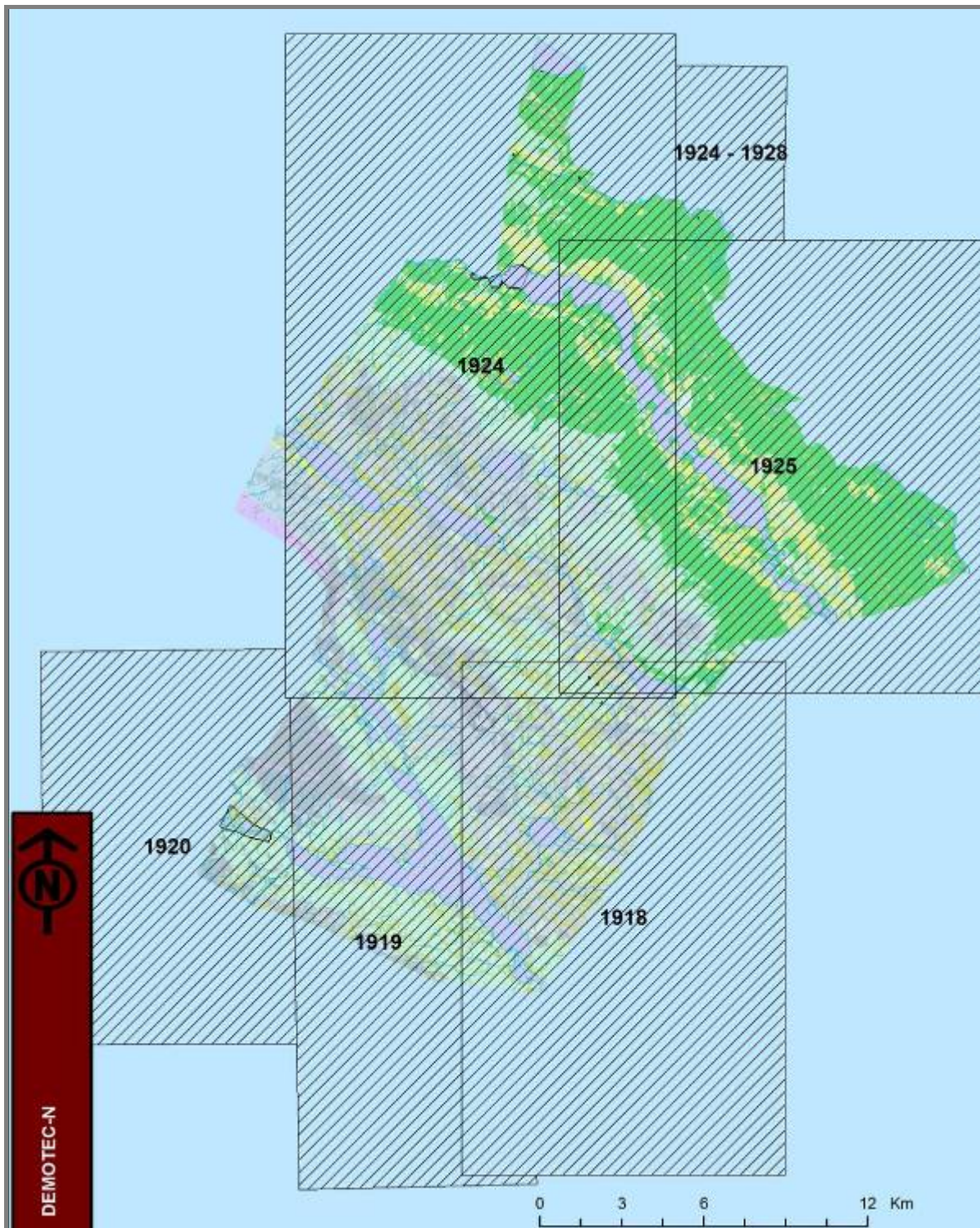

Figur 7: Rektangelkart fra 1840 i kvadratmil av Kapt. C.Lund (målestokk 1:100.000). Kartutsnittet viser Syddinnsjøen med veifar samt stølene (trekanter) på rekke langs vannet.

Figur 8: Rektangelkartene fra 1835-1842 dekker hele Vestre Slidre kommune. T.S. Guttormsen.

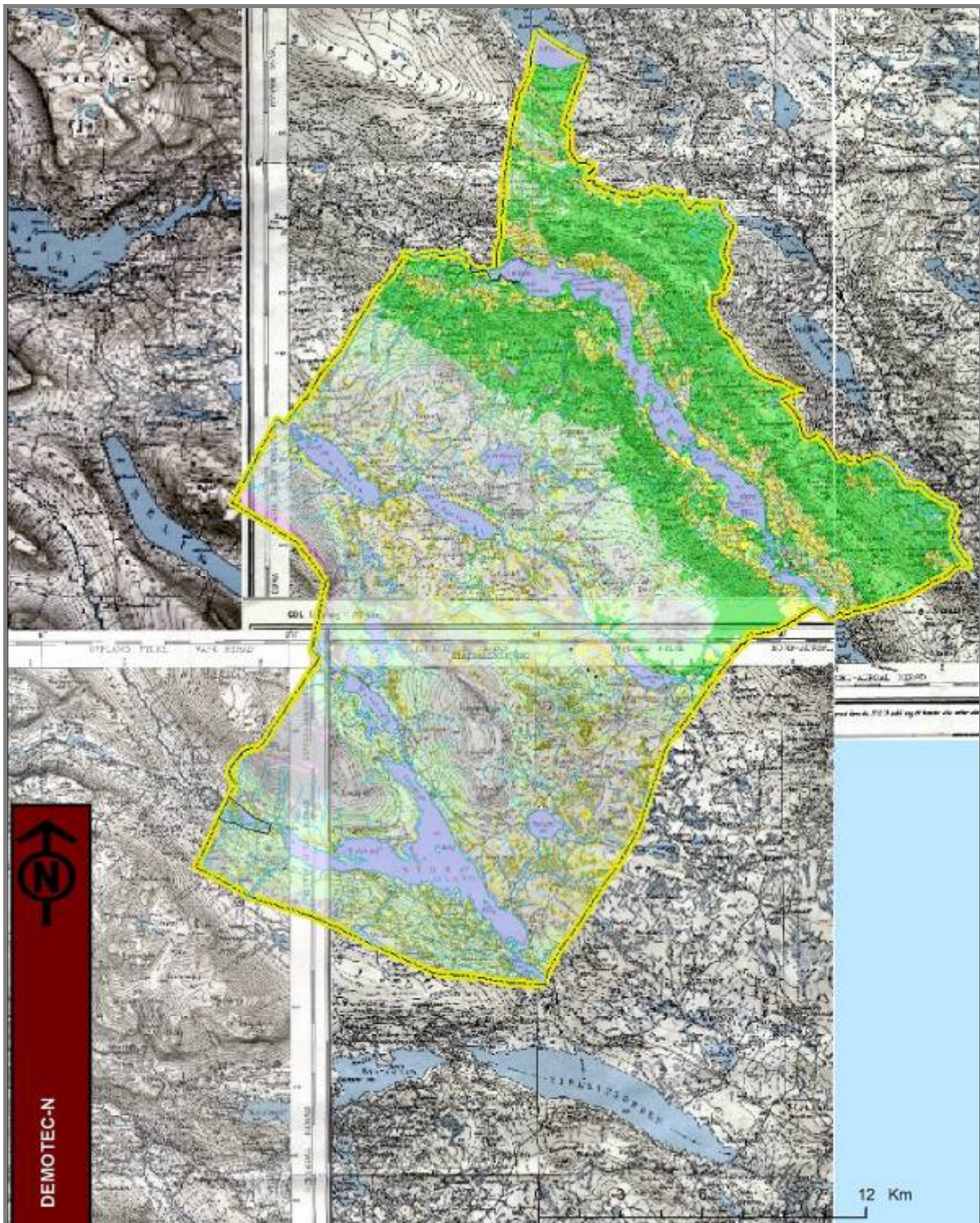
Den neste heldekkende kartserien over Vestre Slidre, som ble innkjøpt fra Statens kartverk, var historiske kart fra 1918-1928. Kartene fra denne tidsperioden representerer landskapet på begynnelsen av 1900-tallet med bygningsmiljøer, veier og åkergrenser inntegnet.

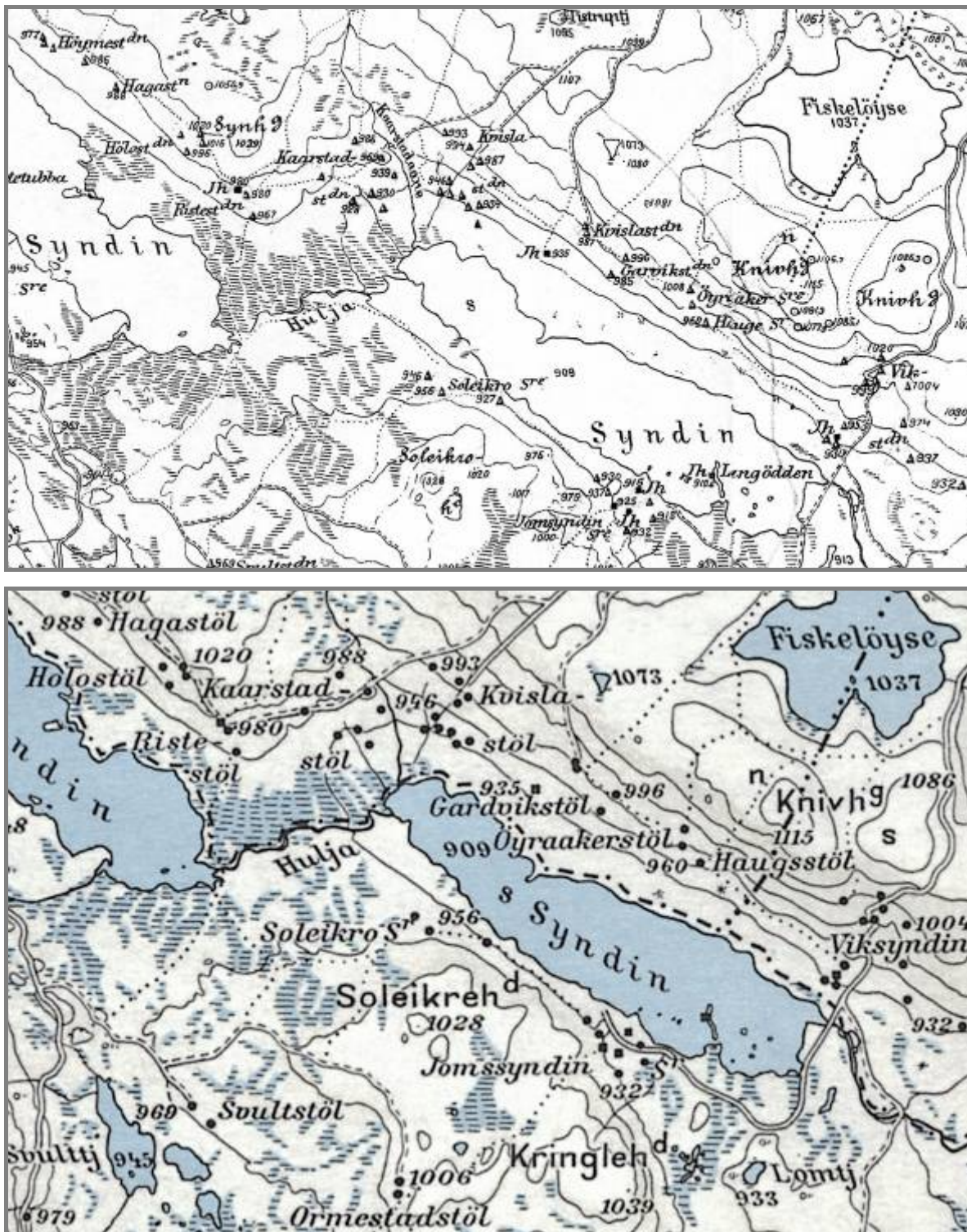
Figur 9: Kartene fra tidsperioden 1918 til 1928 dekker nærmest hele Vestre Slidre. Barfjellet til venstre i illustrasjonen (sone D) er utelatt, men ut fra kulturhistoriske kriterier får det ingen betydning. T.S. Guttormsen.

Den siste typen heldekkende historiske kart over Vestre Slidre som er brukt i analysen er såkalte Gradteigskart som baserer seg på oppmålinger i tidsperioden 1930-1960 (kontaktperson Lars Erikstad i Norsk Institutt for Naturforskning, NINA). Kartene

representerer landskapet på midten av 1900-tallet og inneholder en rekke informasjon, blant annet om bygningsmiljøer, veier og ressursutnyttelse.

Figur 10: Kartene fra tidsperioden 1930-1960, de såkalte gradteigskartene, rommer mye informasjon om både natur- og kulturforhold. T.S. Guttormsen.

Figur 11: Kartutsnitt over Syndinvannet, jfr. figur 7 (1800-tallet), som representerer stølslandskapet på begynnelsen av 1900-tallet (øverst fra 1924 av Kapt.Th. Ween i målestokk 1:50.000) og på midten av 1900-tallet (nederst gradteigskart fra 1930-1960 i målestokk 1:100.000). Vannet viste seg å være en pålitelig referanse når de historiske kartene fra 1800- og 1900-tallet skulle "strekkes" opp mot dagens kartgrunnlag. Noe som kanskje skyldes at rettigheter til vann (med bl.a. fiskerettigheter) var viktig å få klarhet i gjennom nøyaktige kartavmerkinger. Men det kan for øvrig også skyldes at vann ut ifra sin egenskap av å danne markante landskapselement er et godt utgangspunkt for kartmakerens arbeid. En sammenligning av de historiske kartseriene forteller en god del om støler som er gått ut av bruk og endringer i veiløp, stier og lignende.

På bakgrunn av sammensetningen av historiske kart fra ulike perioder som dekker hele Vestre Slidre kommune, har det vært mulig å etablere et karthistorisk kildemateriale som representerer fire karthistoriske perioder i Vestre Slidre: 1) landskapet på 1800-tallet, 2) landskapet på tidlig 1900-tallet, 3) landskapet på midten av 1900-tallet frem til 1960, og i tillegg kommer 4) landskapet etter 1960 og frem til i dag som kan avleses på bakgrunn av dagens kartgrunnlag og orthofoto.

Når det gjelder historiske kart på gårds- eller kulturmiljønivå ble det innkjøpt papirkart fra Jordskifteverket i Oppland. De har en rekke kart om jordskiftesaker som tar utgangspunkt i gårdsnummer, men også kart over grendelag så vel som stølslag. De eldste jordskiftekartene er fra midten av 1800-tallet. Jordskiftekartene har ofte mange detaljer og gir mye informasjon om for eksempel gårdsstruktur og bygninger. I den karthistoriske analysen er det valgt ut én gård, Lomen, for å analysere landskapsendring i denne skalaen. I den sammenheng er det brukt et jordskiftekart fra 1867 og et fra 1947 som sammenligningsgrunnlag med dagens kartgrunnlag.

Figur 12: Jordskiftekartet til venstre er fra 1867 og til høyre fra 1947, begge over Lomen gård med gårdsbygninger, veifar, fegater og grensemarkeringer for åker og beite. Lomen stavkirke er forøvrig kun avmerket på kartet fra 1947, mens man på 1867-kartet har vært fornøyd med kun å avmerke arealet der stavkirken står.

3.3. Historiske flyfoto

For å utdype den landskapshistoriske analysen ble det bestilt historiske flyfoto fra Terratec AS på Fornebu, som har overtatt Statens kartverks flyfotoarkiv (kontaktperson Jeff Ortopan og Jonn Borgerås). Det finnes flyfoto over de sentrale jordbruksområdene i Vestre Slidre for nærmest hvert tiår tilbake til 1949. Fra 1960-tallet finnes det også flyfotoserier over mer jordbruksmarginale områder med blant annet en flyfotoserie over stølslandskapet ved Syndin

og Vaset fra 1965. I rapporten benyttes flyfoto fra 1950- og 1960-tallet over gårds- og setermiljøer som sammenligningsgrunnlag med historiske kart og dagens orthofoto.

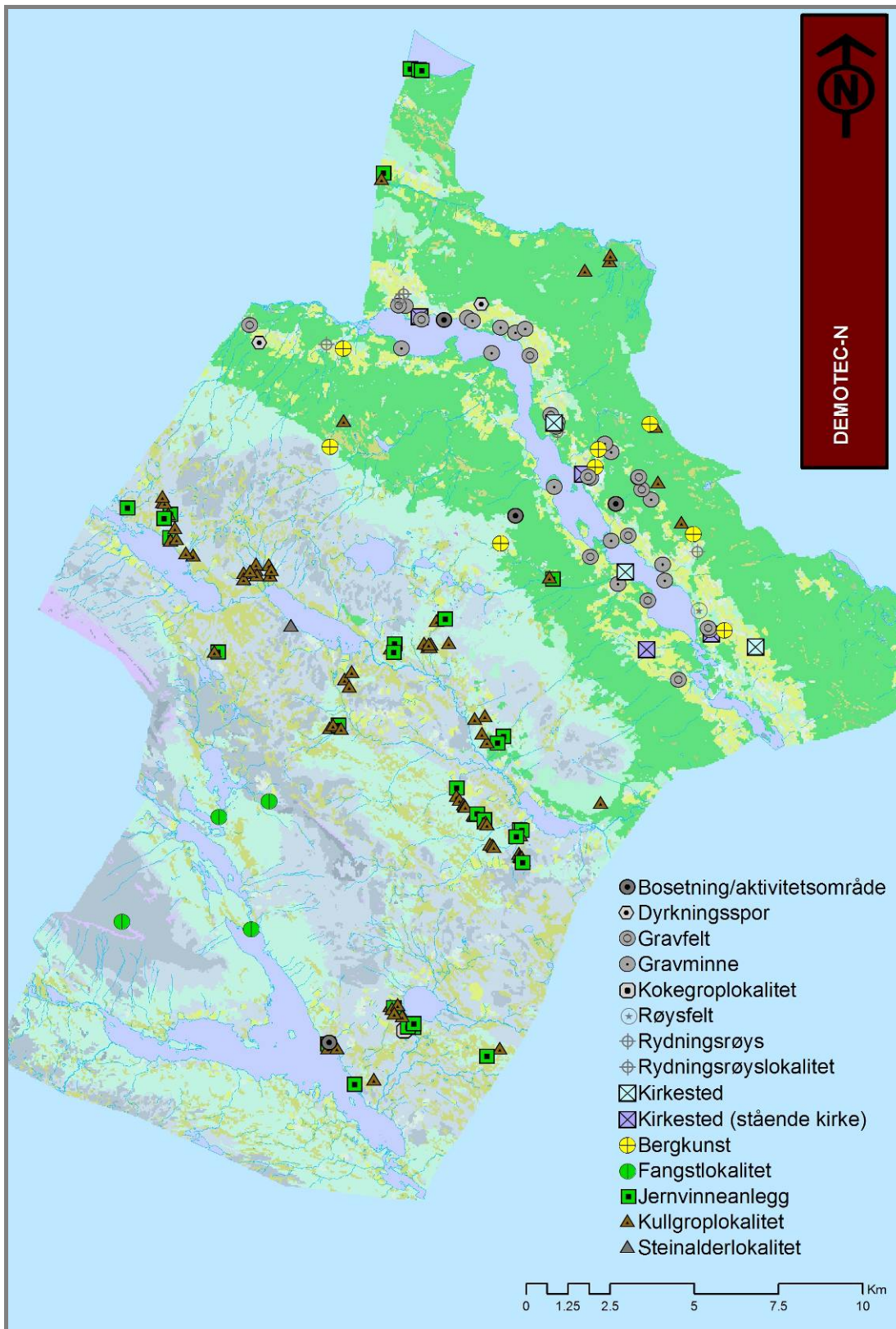
4. Landskapshistorisk analyse

I dette kapitlet presenteres resultatene av den landskapshistoriske analysen ved bruken av kulturminnene samt de historiske kartene og flyfotoene som ble beskrevet i forrige kapittel. Anvendeligheten av kulturminner, historiske kart og flyfoto, det vil si til hvilket formål de brukes i analysen, utgjør et avgjørende kildekritisk kriterium. I rapporten er anvendelighet definert utfra to ulike geografiske skalaer: på gårds-/setertunnivå (kulturmiljø) og kommunenivå (landskap). Historiske kart i stor skala utgjør en viktig kilde på kommune- eller landskapsnivå, mens småskala historiske kart i kombinasjon med flyfoto er brukt på gårds- eller kulturmiljønivå. Et annet aspekt som det legges vekt på i rapporten, og som henger sammen med det foregående, er anvendeligheten av de historiske kartene utfra hvilken utsagnskraft de kan gi innenfor kvalitative småskala analyser versus kvantitative storskala analyser. De to analytiske skalaene presenteres først hver for seg, og belyses deretter i sammenheng utfra en bredere problemstilling om drivkrefter og endringer i Vestre Slidres landskapshistorie.

4.1. Endringshistorie på landskapsnivå: Vestre Slidre kommune

Det ble foretatt et utvalg av fornminnetyper i Vestre Slidre for å undersøke bebyggelse og ressursbruk i landskapets eldste historie. Selv om kildematerialet er sparsommelig og ikke komplett utfra dagens kildetilfang, forteller kartanalysen noe om en landskapsbruk som kan følges frem i tid. De utvalgte fornminnetypene som er vist på neste side (figur 13) fordeler seg i tre hovedgrupper: bosetningsspor, rydningsrøyser, gravminner og kirkesteder i jordbruksområdene (sone A på figur 1), jernvinneaktivitet og skålgropfelt i næresterområdene (sone B på figur 1) og jernvinneaktivitet samt fangstplasser fra eldre steinalder i fjernseterområdet (sone C på figur 1). Et karakteristisk trekk som kan leses ut av kartet på landskapsnivå er at fornminnene er relatert til vann, både i dalen og på fjellet. Hvorvidt denne kulturelle strukturen i landskapet representerer en gård-/seterstruktur med røtter i forhistorisk tid, er usikkert. Men dersom en legger til grunn at gravminner og kirkestedene er indikatorer på gårdsbosetning i forhistorisk og tidlighistorisk tid, vitner fordelingen av fornminner om

strukturelle likheter med gård-/seterorganisingen, det vil si med en ressursbruk i dagens fjern- og nærseterområder som står i kontrast til jordbruksaktivitetene i dalføret.

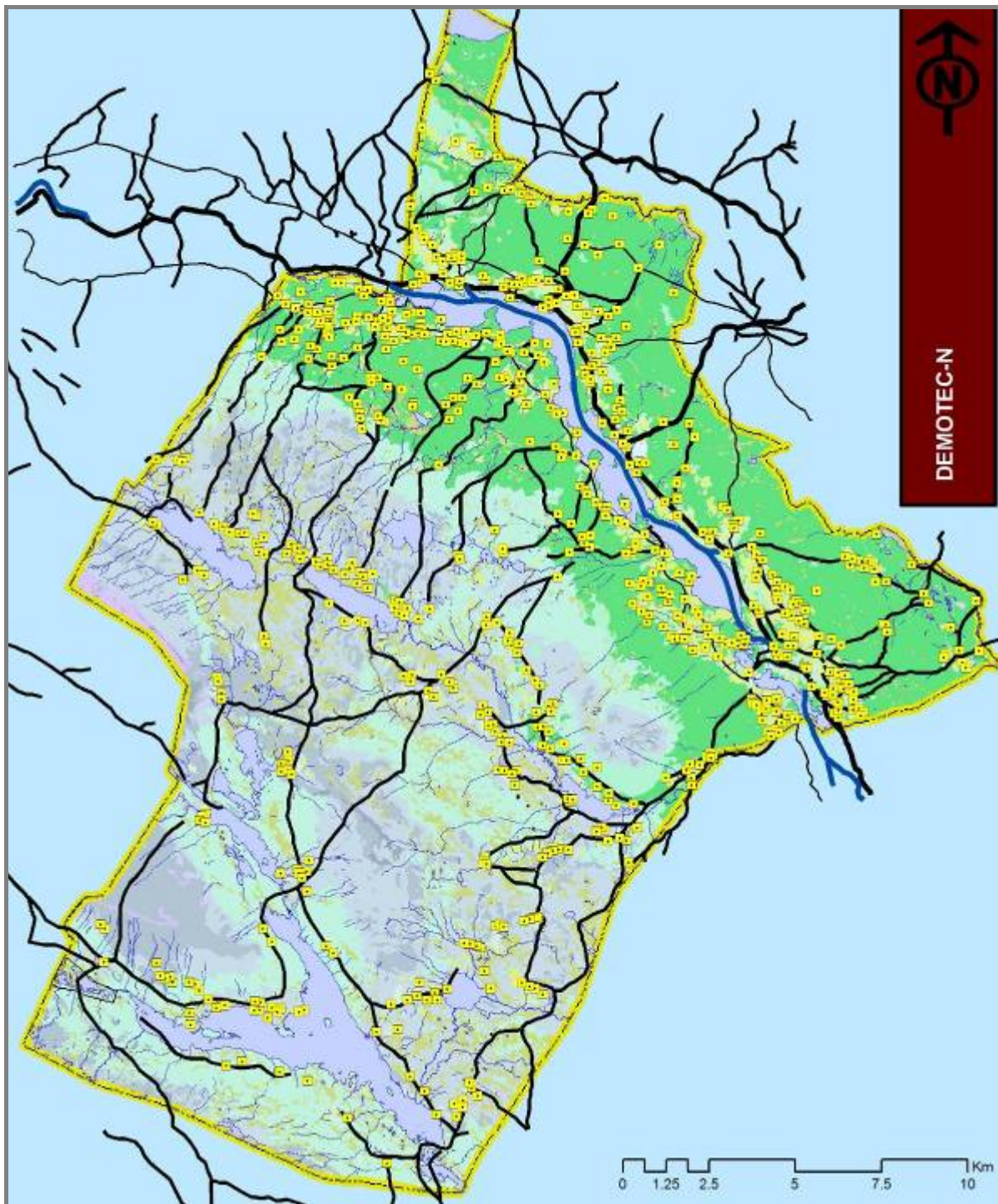

Figur 13: Kartet viser ulike fornminnetyper i Vestre Slidre kommune som representerer en kulturell struktur i landskapet med et skille mellom kulturminnetyper i dalen og på fjellet. T.S. Guttormsen, september 2006.

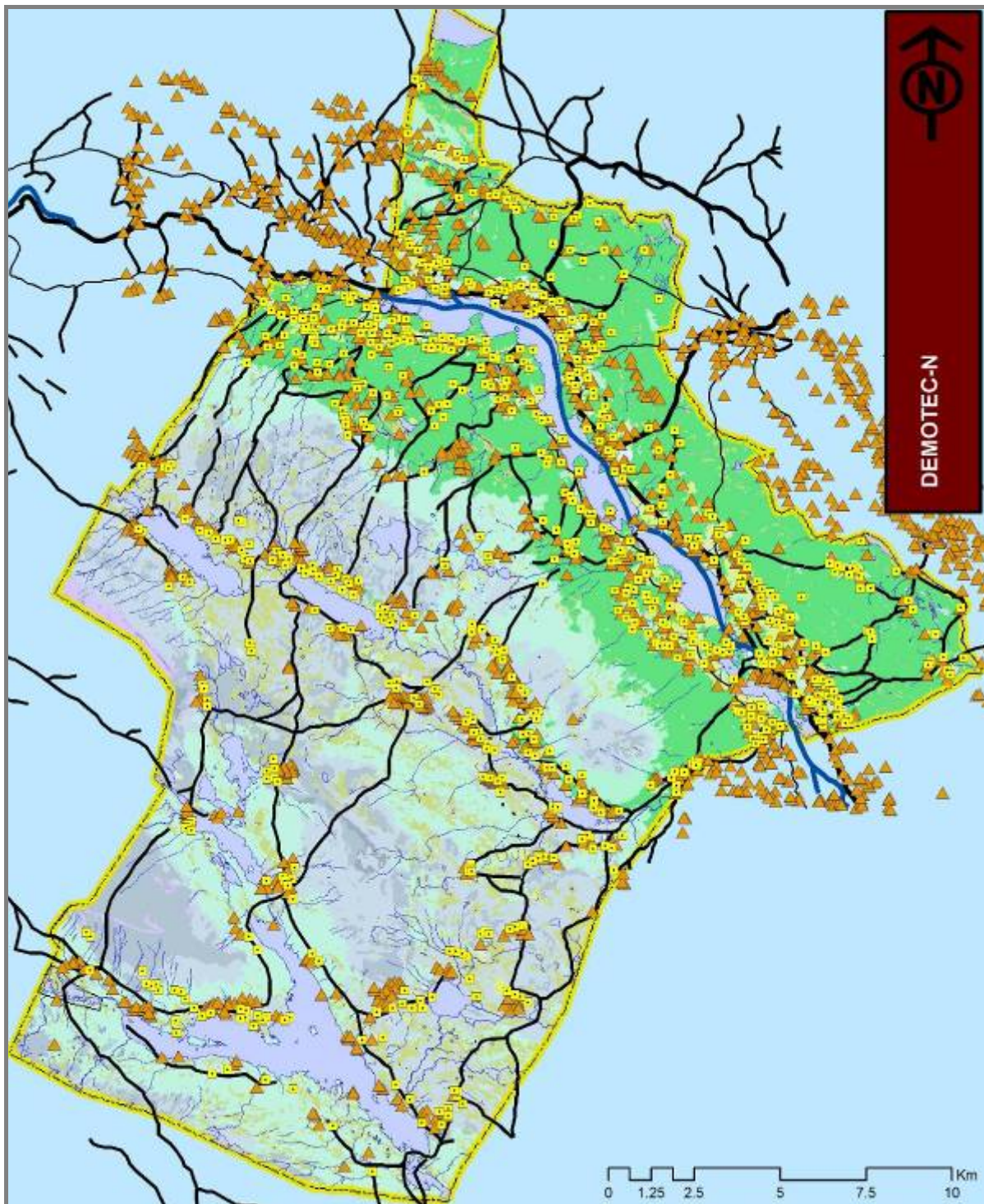
Kulturminneanalysen er supplert med historisk kartanalyse. Utfra inndelingen i de tre tidsseriene 1835-1842, 1918-1928, 1930-1960, i tillegg til dagens landskap, er det fokusert spesielt på å undersøke hvordan kartene representerer bygningsmiljøer. Gjennom en studie av de historiske kartene ble det laget egne shape-filer av bygningsmiljøene fra de ulike tidsperiodene (se vedlegg) som et grunnlag for sammenligning over tid og opp mot landskapsinndelingen som ble presentert innledningsvis (sone A-D, jfr. figur 1).

I kartserien 1835-1842 (figur 14) viser bygningsmiljøer og veifar en tydelig gård-/seterstruktur i en lokal geografi med ferdselsårer i nordøst-sørvestlig retning som knytter gårdsmiljøene i dalføret (sone A) med nær- og fjernsetermiljøene i fjellet (sone B og C). Dominerende veifar eller gjennomfartsårer i en regional geografi går i øst-vestlig retning gjennom dalføret (sone A), til vanns på Slidrefjorden og til lands på nordsiden av fjorden, fra gård til gård og fra kirkested til kirkested (Guttormsen 2006:202). I fjellet møtes veifar og setermiljøer ved vannene, slik som vist tidligere med henhold til Syndinvannet. Vannene i fjellet er med andre ord et viktig strukturerende element for hvor i landskapet setermiljøene er etablert på 1800-tallet. Et annet karakteristisk trekk som kan leses ut av kartanalysen er at gårds- og nærsetermiljøene ligger innenfor relativt samme landskapskategorier (innenfor sone A og B), vurdert utfra dagens markslagskart. Lokale informanter kan fortelle at nærsetermiljøene lå i et mer åpent landskap på 1950/1960-tallet (tilnærmet sone C).

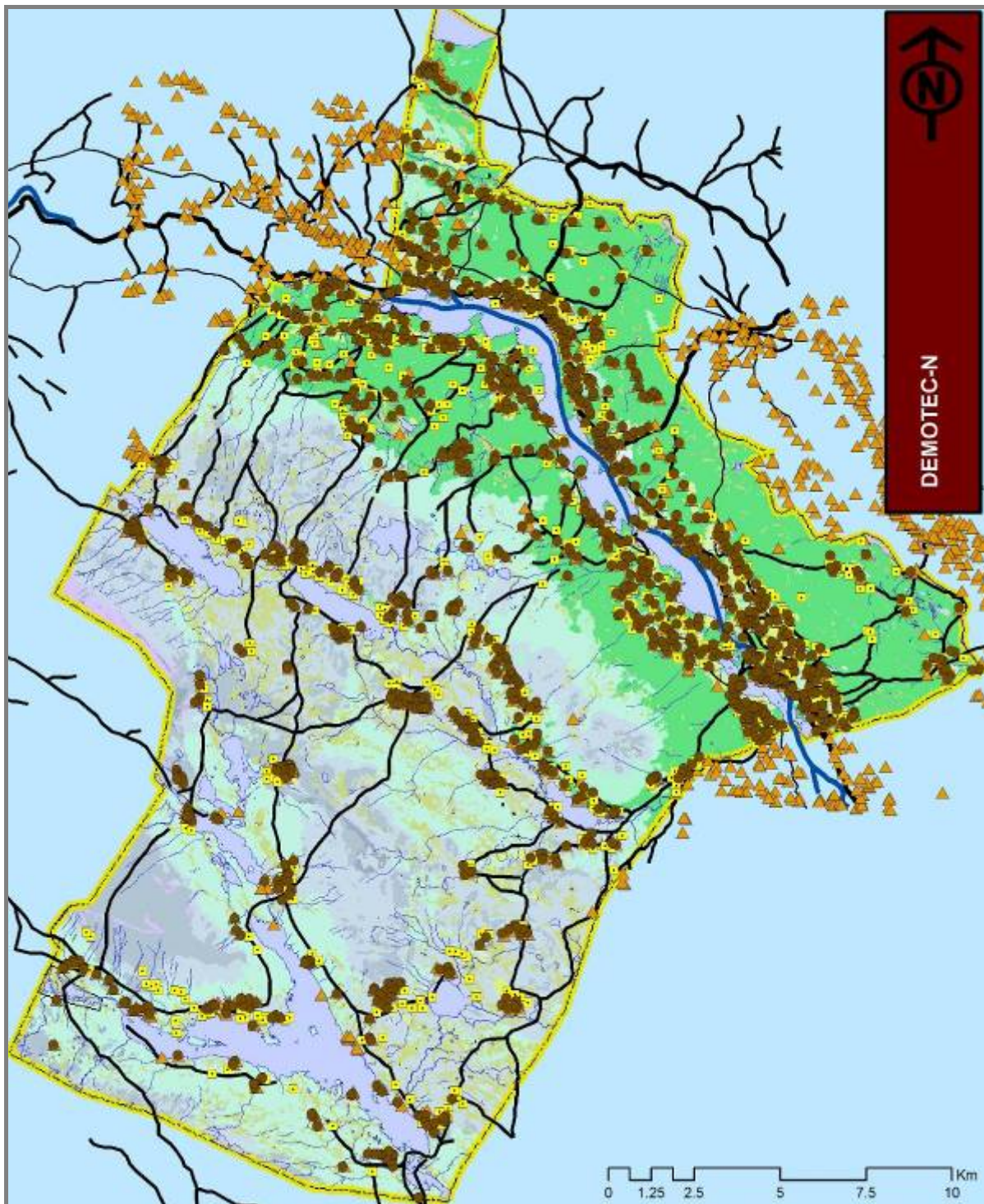
I kartserien fra 1918-1928 (figur 15) vises flere bygningsmiljøer i dalføret og på fjellet enn på midten av 1800-tallet, men strukturen er i hovedsak den samme som tidligere. De to kartseriene viser med andre ord til sammenligning en sterk grad av kontinuitet over tid med minimal ekspansjon i bebyggelsen. Stor grad av kontinuitet i bebyggelsen er på tilsvarende vis representativt for kartserien 1930-1960 (figur 16). Men sammenlignet med bebyggelsen fra midten av 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet er det antydning til endring mot færre og mer konsentrerte bygningsmiljøer både i dalføret og på fjellet. Dette kan være et tegn på at det har vært bygningsmiljøer som har gått ut av bruk i perioden frem til 1960. I dalføret kan en konsentrasjon i bebyggelsen også antyde fremveksten av tettsteder med ulike funksjoner, og som dermed representerer bebyggelse uten direkte relasjon til gårdsmiljøer. Når vi tilslutt tar for oss bygningsmiljøer og veifar i dagens kartgrunnlag (figur 17), fremstår flere endringer sammenlignet med de tidligere periodene.

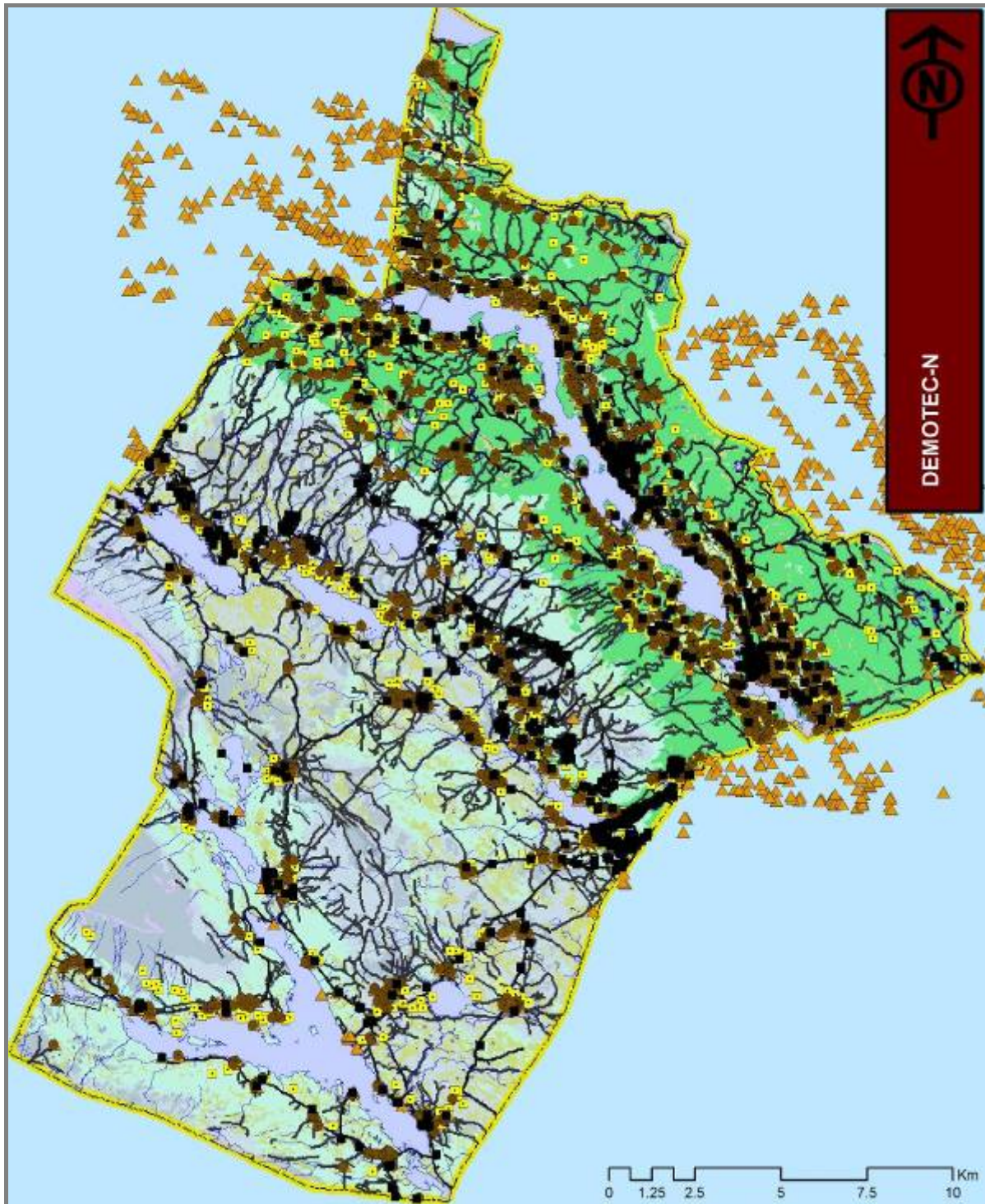
Figur 14: Kartserien 1835-1842 med bygningsmiljøer markert (gule firkanter). På figuren er i tillegg veifarene fra de historiske kartene tatt med. Til sammen danner de en kulturell struktur i landskapet som gir informasjon om regional ferdsel og lokal ferdsel, det vil si om gård-/seterbruk. T.S. Guttormsen.

Figur 15: Kartserien 1918-1928 med bygningsmiljøer markert (oransje trekkanter) sammen med bygningsmiljøer (gule firkanter) og veifar fra kartserien 1835-1842. T.S. Guttormsen.

Figur 16: Kartserien 1930-1960 med bygningsmiljøer markert (brune sirkler) sammen med bygningsmiljøer (gule firkanter) og veifar fra kartserien 1835-1842 og bygningsmiljøer (oransje trekanter) fra kartserien 1918-1928. T.S. Guttormsen.

Figur 17: Dagens bygningsmiljøer (sorte firkanter) og veifar (grå linjer) markert sammen med bygningsmiljøer (gule firkanter) fra kartserien 1835-1842, bygningsmiljøer (oransje trekkanter) fra kartserien 1918-1928 og bygningsmiljøer (brune sirkler) fra kartserien 1930-1960. T.S. Guttormsen.

Det er tre dominerende trekk som kan leses ut av dagens situasjon, det vil si figur 17 sammenlignet med figur 14 til 16. Bygningsmiljøer ute av bruk har økt spesielt i nær- og fjernseterområdene (jfr. forholdet mellom gule og sorte firkanter på figur 17), samtidig som konsentrasjonen av bebyggelsen i form av tettsteder intensiveres. Tettstedsbebyggelse eller

bebyggelseskonsentrasjon foregår nå på fjellet så vel som i dalen. Og til slutt, områder i fjernseterlandskapet (sone C), som tidligere ikke har vært bebygget og som ikke nødvendigvis ligger i tilslutning til vann, er nå utbygget. Et eksempel på det er området nord for Syndin og Vaset (området omtrent midt på figur 17). Dette kan forstås på bakgrunn av den sterke veksten i hyttebyggingen etter 1960 hvor andre hensyn enn nærhet til vann gjør seg gjeldene (utsyn, ro, nærhet til vei, strøm ol.). Hyttebyggingen gir med andre ord uttrykk for en annen struktur i landskapet enn gård-/seterstrukturen, der setrenes beliggenhet til vann er betinget av funksjonelle og ressursmessige forhold. Et annet trekk som kan leses ut av dagens kartgrunnlag og som kan ses i sammenheng med veksten i hyttebyggingen, er at det har foregått en ekspansiv utbygging av veinettet i fjellet. Endringer i for eksempel bruk med overgang fra seterdrift til hytte/rekreasjon er for øvrig ikke synlig gjennom en overordnet kartanalyse. Denne typen endringer fremtrer først på kulturmiljønivå, som vil bli det neste analytiske nivået i den landskapshistoriske analysen.

4.2. Endringshistorie på kulturmiljønivå: Lomen gårdsmiljø

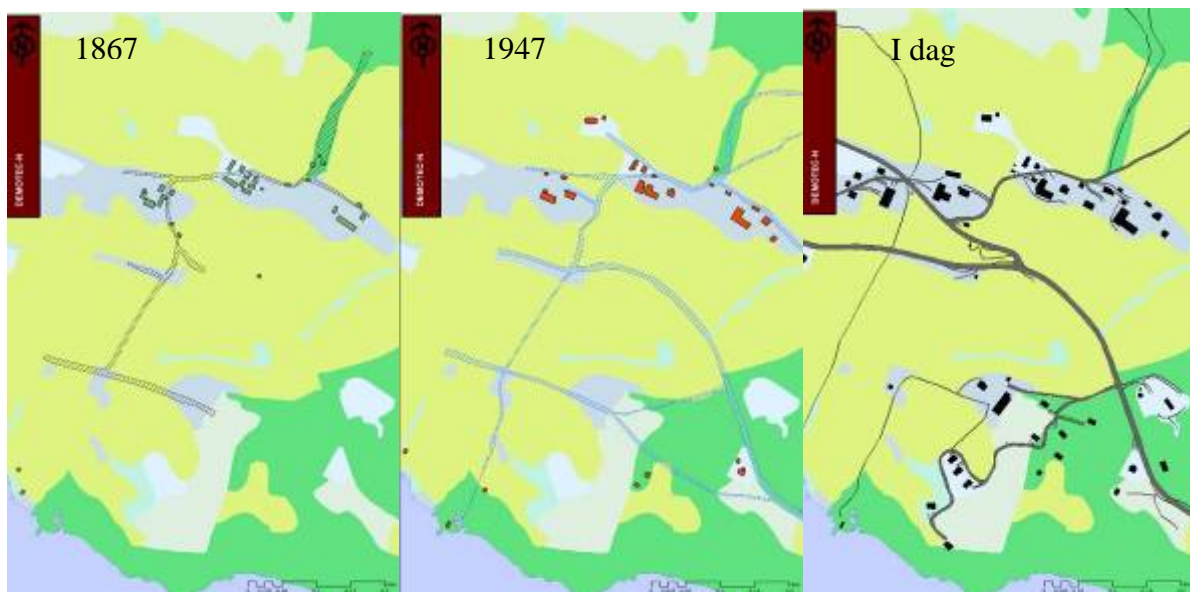
Gårdsmiljøet Lomen ligger sentralt i jordbrukslandskapet ved Slidrefjorden og miljøet er typisk for gårdsmiljøene i Vestre Slidre. Gårdstunene ligger i midtlia, i skrånende terreng med beitemark og åkerlapper ned mot fjorden. Det ekstraordinære med Lomen er at det ved gårdshusene også står en middelalderstavkirke (se rapportens forsidefoto og figur 18 på neste side). Ovenfor gårdstunet og stavkirka ligger flere store gravhauger.

Med bakgrunn i jordskiftekart fra 1867 og 1947 og et flyfoto fra 1949 kan det spores flere endringer på Lomen vurdert opp mot dagens kartgrunnlag og orthofoto. På kartet fra 1867 fremgår en tydelig tradisjonell gårdsstruktur med eiendomsgrenser og grenser for åker-/beite som strekker seg fra fjorden i sør til utmarka i øvre lia i nord. Veifarene følger samme struktur for ferdsel mellom fjorden, gårdstunet og utmarka. Hovedferdselsåren langsmed fjorden, som går fra gård til gård, er avtegnet i øst-vestlig retning nede ved fjorden. I kartet fra 1947 og på flyfotoet fra 1949 er denne hovedferdselsåren falt ut av bruk og erstattet av en ny hovedvei lenger mot nord (jfr. figur 19 og figur 20). Bygningsmassen ved fjorden, som var nedtegnet på 1867-kartet, er 80 år senere (1947) supplert med flere bygninger (båtnaust og løer). På gårdstunene er det derimot færre bygninger i 1947 enn tidligere. Men det er, på tross av færre bygg på gårdstunene, likevel stor grad av kontinuitet i bygningsmassen. Et annet trekk som er synlig i 1947/1949 er en tendens til større åkerflater enn tidligere. Disse endringsforløpene er ytterligere forsterket i dagens landskap. Den tradisjonelle gård-

/fjordstrukturen er i dag nærmest utvisket, og flere av de gamle bygningene ved fjorden er ikke lenger avmerket; noe som kan tyde på at de er gått ut av bruk. Gårdstunene har i dag med andre ord mistet sin sterke historiske tilknytning til fjorden. Moderne hus og veifar med blant annet et hyttefelt, preger for øvrig bebyggelsen ved fjorden i dag.

Figur 18: Beitemark med Lomen stavkirke (til venstre) og åkerflater nedenfor stavkirken/gårdstunene (til høyre) med båtnaust ved Slidrefjorden. Foto: T.S. Guttormsen.

Figur 19: Bygninger og veifar på de historiske kartene utgjør et grunnlag for å undersøke endringer i gårdsmiljøet Lomen. Endringene viser utbygging i nye områder, eldre veiløp ute av bruk som strekker seg i øst-vestlig retning i nærheten av fjorden, samt veiløp ute av bruk som går fra gårdstunet og ned til fjorden T.S. Guttormsen.

Figur 20: Endringer i gårdsmiljøet Lomen kan også ses på flyfoto med blant annet overgang fra mange åkerlapper til større sammenhengende dyrkningsflater. Det gamle veifaret forbi gårdstunet Lomen er synlig som åkergrense i øst-vestlig retning i nedre del av bildet. Fotomontasje: L. Erikstad.

4.3. Endringshistorie på kulturmiljønivå: Mørklia setermiljø

Mørklia er en setergrend på sørsiden av vannet Vaset og Syndin. Setermiljøet ligger på en høydyrygg med god utsyn mot Vaset. I de myrlendte markene og bekkefarene i umiddelbar nærhet til setergrenda er det registrert en rekke jernvinneanlegg og kullgroper som vitner om ressursutnyttelse på stedet tilbake til jernalderen/middelalderen. Et gjennomgående veifar buker seg forbi grenda i retning Vaset mot sør og Syndin mot nord. Utfra å studere flyfoto fra 1965 mot dagens orthofoto er det mulig å se flere endringer i området.

Figur 21: Endringer i setermiljøet Mørklia ved Vaset er synlig på flyfoto med blant annet gjengroing som et dominerende trekk. Fotomontasje: L. Erikstad.

Et dominerende trekk er at det i perioden mellom 1965 til i dag har foregått en betydelig gjengroing rundt setermiljøet, både i form av ekspansiv skogsvegetasjon og ved at tidligere nydyrkningsområder er forlatt. Et annet dominerende trekk som kan leses ut av flyfotoene er tilsvarende utvikling som i Lomen gårdsmiljø med overgang fra små parseller for den enkelte seter til større og færre enheter. Seterdrift med kyr er i dag i ferd med å forsvinne. Dette er et trekk som er synlig i bygningsmassen i setermiljøet som bærer preg av utskifting av bygninger tilpasset moderne rekreative behov blandet med eldre bygningsmasse.

Figur 22: Endringene i bygningsmassen med utskifting av gamle bygninger med nye vitner om en seterstruktur under endring i moderne tid. Fotomontasje: L. Erikstad.

5. Resultatene av analysen: drivkrefter og landskapsendring

I de foregående kapitlene er det valgt å fokusere på flere tilnæringer til landskapet ved bruk av forskjellige arealdefinerte historiske kilder for å belyse endringshistorien i Vestre Slidre. Både på landskapsnivå så vel som på kulturmiljønivå har analysen avdekket en rekke endringer i bruken av landskapet fra tidligere tider og frem til i dag. En oppgave videre blir å belyse disse endringene i sammenheng, og anskueliggjøre hvordan de er et resultat av ulike historiske drivkrefter som er presset frem etter hvert som samfunnet i Vestre Slidre har endret seg. I den sammenheng inntas et fenomenologisk perspektiv til landskapshistorien i Vestre Slidre utfra tanken om at endringsprosessene i landskapet reflekterer ulike måter å bruke eller organisere landskapet på som er betinget av historisk-spesifikke teknologiske og sosiokulturelle moduser for handling. Disse handlingslandskapene, eller "taskscapes" som antropologen Tim Ingold kaller det (Ingold 2000:199ff.), er relatert til ulike rammer å

oppfatte og tenke med landskap på som er nedfelt i en hverdagslig og hjemliggjørende praksis i rommet. Nye former for praksiser medfører endringer i landskapet, og møtet mellom ulike praksiser vil kunne fremskaffe komplekse handlingslandskap som ofte vil kunne bestå av kryssende interesser og dermed fremskaffe konflikthfulle arenaer. Et sentralt element ved ulike handlingsmoduser er at de også fremkaller ulike modus for bevegelse i landskapet: ulike ferdselsvaner. I vår sammenheng belyses disse sidene ved ulike former for handlingslandskap utfra hvordan de er et resultat av historiske drivkrefter som er synlig i dagens landskap.

5.1. Jordbrukskultur i endring

I Vestre Slidre er det først og fremst en jordbrukskultur, hvor jordbruk i kombinasjon med fangst, jakt og seterdrift definerer en ramme for handling, som har satt preg på landskapet over tid. Jordbrukskulturens modus for handling strekker seg tilbake til forhistorisk tid. I analysene så vi på landskapsnivå at gård-/seterstrukturen mellom dalen og fjellet og gård-/fjordstrukturen (båtnaust og gårdstun) på kulturmiljønivå utgjorde sentrale rammer for organiseringen av landskapet innenfor 1800-tallets jordbrukskultur. Småskalaenheter i seter- og gårdsdriften vitner om et landbruk som er tilpasset eldre tradisjonsbundne driftsteknikker. Disse sidene ved en jordbrukskultur definerer det tradisjonelle landskapet i Vestre Slidre som har stor tidsdybde. I analysene fremgår det at det i perioden frem til 1960, som kan kalles tidlig moderne tid, er stor grad av kontinuitet i jordbrukskulturens organisering av landskapet. I perioden etter 1960 og frem til i dag, som kan kalles senmoderne tid, er denne jordbrukskulturen i Vestre Slidre i en brytningstid. Disse brytningsprosessene er også synlige i Norge for øvrig (jfr. Gaukstad 2000:115ff). Innføringen av et maskinelt landbruk er synlig i form av større og mer helhetlige dyrkningsarealer. På kulturmiljønivå ble det påvist gjengroing og bygninger ute av bruk eller som er fjernet i denne perioden og som kan være et resultat av endrede driftsteknikker i jordbruket hvor løer og andre uthus har mistet sin funksjon. Men de store endringene skyldes i hovedsak at det er en annen mer dominerende handlingsmodus som øver press på jordbrukskulturen, og som definerer ulike drivkrefter forbundet med urban kultur.

5.2. Urban kultur i endring

Urban kultur er ikke et fenomen som utelukkende er forbundet med byer, men definerer en konseptuell ramme som er vidtfavnende, geografisk så vel som tidsmessig (Guttormsen 2006 med referanser). Et trekk ved urban kultur er at den definerer en sosial organisering og en administrasjon i et urbant nettverk med ulike funksjoner som er relatert til et sentrum, for

eksempel som kommunesentrum eller som tettsteder relatert til byer i en regional geografi. Et annet trekk ved urban kultur er at den er et middel for andre dypereliggende prosesser forbundet med globalisering og urbanisering hvor ideer og trender blir formidlet på en effektiv måte. Disse sidene ved urban kultur har på forskjellig måte også satt preg på landskapet i Vestre Slidre. På 1800-tallet er urban påvirkning i landskapet lite synlig utfra landskapsanalysen, selv om regional ferdsel (kongeveiene) med skystasjoner og lignende gjennom dalføret på mange måter hadde en funksjon i et kommunikasjonsnettverk som forbandt periferi med et urbant sentrum. En urban handlingsmodus på denne tiden var likevel innordnet en jordbrukskulturs organisering av landskapet. I det tidligmoderne landskapet ble det i analysen på landskapsnivå påvist en moderat økning og ekspansjon i bebyggelsen på fjellet og i dalføret, selv om den overordnede strukturen i tiden før 1960 er den samme som tidligere. Dette kan ses i sammenheng med økt tettstedsutvikling i dalføret hvor gårdsdrift suppleres med andre funksjoner og erverv definert av moderne livsførsel og hvor endret bo- og levestandard satte nye normer for bebyggelsen. Dertil hører endret bruk av fjellet hvor setrenes funksjon blir av mer rekreativ art (fra seter til hytte) og som dermed har medført ombygning eller tilførsel av bygninger i de tradisjonelle setermiljøene for dette formål. I moderne tid har ikke seterdriften en sentral funksjon i husholdningen slik som tidligere. Et annet trekk som på kulturmiljønivå er synlig i tidligmoderne tid er endringer i landskapsbruk med tilpasning for motorisert ferdsel, med blant annet bredere banelegeme og asfaltdekke tilpasset økt hastighet forbi og gjennom gårdsmiljøene i dalføret.

Mobilitet og rekreasjon er sentrale drivkrefter i brytningstiden i senmoderne tid, som tok til i tiden etter 1960. I tillegg til dette har forvaltningen (sentrale myndigheter, nasjonale føringer) som en samfunnsmessig drivkraft hatt stor betydning for de landskapsendringene som har foregått fra 1970-tallet og frem til i dag, eksempelvis gjennom føringer fra kulturminneforvaltningen med henhold til arealdisponering for hyttebygging. Tettstedsutviklingen i senmoderne tid er stadig mer ekspansiv og er karakteristisk for bebyggelsesutviklingen i dalføret så vel som på fjellet, slik som vist i analysen på landskapsnivå hvor både gamle og nye arealer nå tas i bruk. Hyttebyggingen på nye arealer i fjellet kan ses blant annet i lys av at prospekt (utsyn) er et viktigere kriterium enn funksjonelle hensyn i form av nærhet til vann. Utbyggingen på Vaset er et eksempel på dette med hyttefelt, alpinanlegg og butikker som definerer en dominerende struktur utfra en urban modus i landskapet hvor rekreasjon utgjør en bærende idé. Tilgjengelighet er et viktig stikkord i den sammenheng som kommer til uttrykk i utbyggingen av et ekspansivt veinett (samt strøm- og kloaknett) i fjellet og som på mange måter gjør møtet med naturen til en annen opplevelse enn tidligere.

5.3. Oppsummering

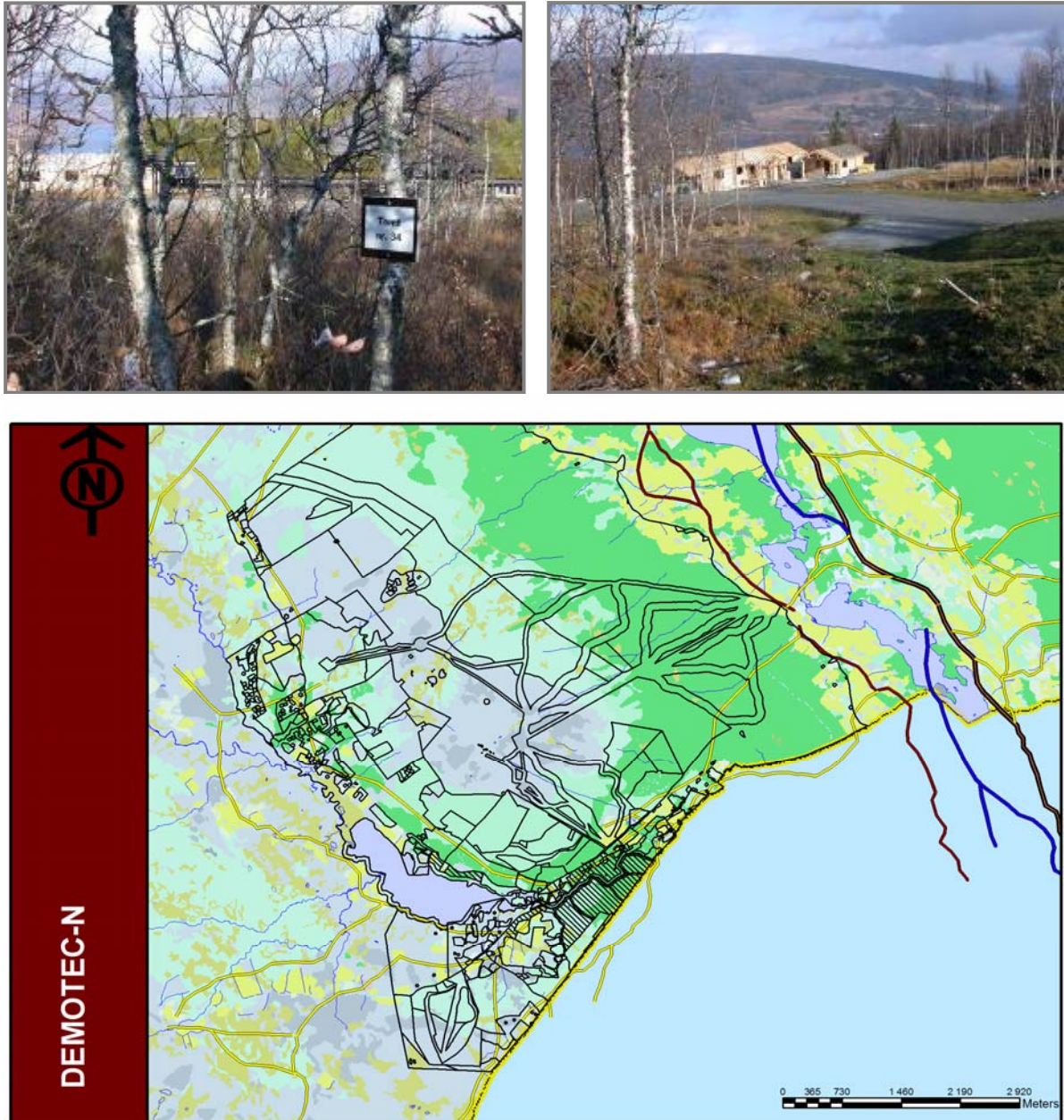
En landskapshistorisk analyse ved bruk av kulturminner, historiske kart og flyfoto har vist seg å være et godt grunnlag for å anskueliggjøre hovedtrekkene i de arealmessige endringene som har foregått i Vestre Slidre over tid. Utfra et fenomenologisk perspektiv kan disse endringene forstås utfra komplekse sammenhenger mellom ulike drivkrefter hvor en jordbrukskultur og en urban kultur utgjør overordnede konseptuelle rammer for å forstå landskapshistoriske prosesser og handlingsrom. Resultatene i de ulike delene av landskapsanalysen har til felles at perioden etter 1960 og frem til i dag markerer en brytningstid i bruken av landskapet, og som kan forklares utfra hvordan en urban kulturs modus har gjort seg stadig mer gjeldene i Vestre Slidre.

6. Avslutning

I denne rapporten er det argumentert for at både en jordbrukskultur, eller rettere sagt ruralitet, og urbanitet utgjør sentrale rammer for å forstå historiske prosesser som er til stede i dagens landskap. Historiske kart fra forskjellige tidsperioder og i ulike skalaer samt historiske flyfoto er kilder som belyser dette. Landskapshistorie danner et grunnlag for å forstå prosesser i dagens landskap og hvilke historiske verdier som det bør legges vekt på i overvåkingssammenheng. I prosjektet DEMOTEC er det utviklet et overvåkingsverktøy i ulike skaler hvor landskaps- og kulturmiljønivået utgjør to av flere nivåer i et sammenhengende overvåkingssystem. Denne rapporten utgjør et grunnlag for å belyse ulike sider av disse to skalene utfra overvåkingsrelaterte problemstillinger.

Figur 23: Gårdstun på Lomen (til venstre) med høyballer lagret på tunet og delvis destruert gravhaug (til høyre) i hage i tettstedet Slidre har medvirket til omforming som forringer den historiske lesbarheten av gårdsmiljøene. Foto: T.S. Guttormsen.

Figur 24: Hyttebyggingen på Vaset med utparsellering av en rekke tomter (øverst til venstre) og store bygningskomplekser (øverst til høyre) har stor innvirkning på lesbarheten av Vaset som setermiljø. Planene om alpinanlegg (nederst) som strekker seg fra Vaset og ned til dalen får på tilsvarende vis stor innvirkning på den historiske lesbarheten på landskapsnivå.

Endringer i dag som får betydning for lesbarheten av det historiske landskapet er som beskrevet tidligere både betinget av en jordbrukskultur i endring og av sterkere påvirkning av urban kultur. Grovt sett karakteriserer disse prosessene på den ene siden en *intensiv bruk* i gårdstunmiljøene hvor aktivitetene som før foregikk på åkrene samles omkring gårdstunet (se figur 23). Samtidig har tunets relasjon til fjorden og fjordens rolle som kommunikasjonsåre liten betydning i dag. Intensiv bruk av arealene er også karakteristisk for tettstedsutviklingen i både dalen og på fjellet. På en annen side karakteriserer tettstedsutvikling også en *ekstensiv*

bruk av arealene, eksempelvis i fjellet som følge av hyttebygging og omfattende infrastruktur tilpasset sesongbetont rekreasjon. Kombinasjonen av intensiv og ekstensiv bruk av arealene i dag medfører et *tosidig press* med både gjengroing og forfall så vel som destruksjon og visuell påvirkning som til sammen får betydning for lesbarheten av det historiske landskapet (se figur 23 og 24).

I argumentasjonen ovenfor ligger det et implisitt problem i overvåkingssammenheng med henhold til hva "det historiske" skal defineres som. Dersom historisk lesbarhet er definert utfra press på historiske verdier forbundet med tradisjonell gårds- og seterdrift, vil de fleste aktiviteter i dag utgjøre en trussel. Utfra analysen som er utført vil det muligens være hensiktsmessig å definere "det historiske" som rural- og urbanhistoriske verdier fra tiden før 1960, siden det er i tidsperioden etter dette at de store endringene finner sted. Endringsanalysen og etableringen av en Historie-GIS over Vestre Slidre vil fra et lokalgeografisk perspektiv slik sett kunne danne et grunnlag for å definere avgjørende milepæler for endring og en grunnlinje (baseline) for overvåking av kulturhistoriske verdier. Et hovedspørsmål i overvåkingssammenheng er nettopp hvor grensen trekkes for når en aktivitet går over fra å være pressfaktor til å få historisk verdi. Utfra et fenomenologisk-historisk perspektiv vil en dikotomisering utfra at det er jordbrukskulturens verdier som skal vernes mot press fra urban påvirkning, kunne være et forenklet grunnsyn. Urban påvirkning over tid som er nedfelt i form av skysstasjoner, næringsutvikling i tettsteder, rekreasjonsutvikling/hyttebygging osv utgjør også historiefortellende kunnskap i Vestre Slidre. Et nærliggende spørsmål i den sammenheng er hvilken betydning historisk endring har som verdi, for eksempel utfra en problemstilling om Vaset som belyser betydningen av rekreasjonshistorien i Vestre Slidre. I hovedsak er dette forvaltningsrettede spørsmål som lokalbefolkningen selv må være med på å definere, samtidig som det også har faglige implikasjoner i forhold til hvordan historiske verdier skal kunne defineres og derved karakteriseres som arealdefinerte verdier i dagens landskap.

7. Litteratur

- Bagge Nielsen, L. & Dam, C. 1999. Cultural landscape information system. - I Fabech, C. & Ringtved, J., red. Settlement and landscape proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998: s484-486. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.
- Black, J. 2003. Visions of the world: a history of maps. - Mitchell Beazley, London.

- Blom, G. & Naturvårdsverket. 1997. Handledning till förändringstolkning inom LiM-projektet. - Naturvårdsverket, Stockholm.
- Bøe Sollund, M.-L., Risan, T., Stabbetorp, O. & Ødegård, K. 2006. På leting etter antikkens Tegea. Romlige undersøkelser og analyser for lokalisering av byens utstrekning. - I Egenberg, I. M., Skar, B. & Swensen, G., red. Kultur - minner og miljøer: strategiske instituttprogrammer 2001-2005. NIKU Tema 18: s325-331. Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo. Lest 8/1/2007 på http://www.niku.no/archive/niku/publikasjoner/NIKU%20Tema%20pdf/tema18_saertykk/tema18_26_soll_mfl.pdf
- Castensson, R. 2003. Kartbilden som kunnskapskälla. Historiska kanalkartor i en modern databas. – I: Sparrman, A., Torell, U. & Åhrén Snickare, E., eds. Visuella spår: bilder i kultur- och samhällsanalys: s191-201. Studentlitteratur, Lund.
- Dorling, D. & Fairbairn, D. 1997. Mapping: ways of representing the world. - Longman, Harlow.
- Ede, J., Darlington, J., Iles, P., Mitchell, L., Morrison, J. & Sutton, L. 2002. Lancashire historic landscape characterisation programme. A report on the context, method and results for the Lancashire, Blackburn with Darwen and Blackpool areas. - Lancashire County Council & English Heritage, Preston.
- Fairclough, G., Rippon, S. & Bull, D. 2002. Europe's cultural landscape: archaeologists and the management of change. - Europae Archaeologiae Consilium, Brussels.
- Gaukstad, E. 2000. Jordbruket og kulturmiljøet i Norge. – I: Ministerråd, N., ed. Jordbrugslandskabets kulturverdier. Historisk utvikling, politikk og styringsmidler i Norden. TemaNord 2000/520: s109-131. Nordisk Ministerråd, København.
- Gojda, M. et al. 2004. Ancient landscape, settlement dynamics and non-destructive archaeology. Czech research project 1997-2002. - Academia, Tesin.
- Gregory, I. 2002. AHDS Guides to Good Practice. A Place in History. A Guide to Using GIS in Historical Research. World Wide Web. The Arts and Humanities Data Service (AHDS), University of Essex, Colchester. Lest 8/1/2007 på <http://hds.essex.ac.uk/g2gp/gis/index.asp>
- Groseth, L. 2001. Å finne sted: økonomiske og rituelle landskap i Telemark i sen-neolitikum og bronsealder. - Universitetets kulturhistoriske museer Oldsaksamlingen Universitetet i Oslo, Oslo.
- Guttormsen, T. S. 2001. Gård og landskap: en landskapsarkeologisk analyse av jernalderens bosetning i Follo. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved IAKK, Oslo.

- Guttormsen, T. S. 2006. Urban mobilitet og landskap i endring: en diskurs mellom press og bevaring. – I: Egenberg, I. M., Skar, B. & Swensen, G., eds. Kultur - Minner og Miljøer. NIKUs Strategiske instituttprogram 2001-2005: s200-210. – NIKU Tema 18. Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo. Lest 8/1/2007 på http://www.niku.no/archive/niku/publikasjoner/NIKU%20Tema%20pdf/tema18_saert_rykk/tema18_14_guttorms.pdf
- Guttormsen, T. S. & Skar, B. 2005. Vi skaper landskapet i vårt bilde. – I: Paludan-Müller, C. & Gundhus, G., eds. Kulturminner - En ressurs i tiden: s14-23. -Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo.
- Haug, S. 2002. Arkeologiske registreringer av fornminner i Vestre Slidre, 2002. Registreringsrapport ved Oppland Fylkeskommune, Norge.
- HisKIS. 2007. Velkommen til HisKIS. Historisk-Kartografisk InformationsSystem (HisKIS). Lest 02/01/2007 på <http://www.hiskis.net/>
- Hougen, B. 1958. Valdres i oldtiden. -. Valdres bygdebok II. Natur, oldtid, målføre, gardsnamn og folk: s105-232. Valdres bygdeboknemnds forlag, Leira.
- Hvattum, H., Aars, I., Hamre, T. B. & Valdres folkemuseum. 1993. På gamle vegar i Valdres: vegbygging, vegvedlikehald og vegstyring i Valdres fram til slutten av 1800-talet: vegkulturminne i dag. - Valdres forlag og Valdres folkemuseum, Fagernes.
- Ihse, M. 1995. Swedish agricultural landscapes. Patterns and changes during the last 50 years, studied by aerial photos. - Landscape and urban planning Nr.31: s21-37.
- Ihse, M. & Naturvårdsverket. 1993. Flygbildstolkning för landskapsövervakning med inriktning mot biologisk mangfold. - Naturvårdsverket, Solna.
- Ingold, T. 2000. The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill. - Routledge, London.
- Jakobsen, H. 1990. Flyarkeologisk rekognosering på Ringerike. - Tidsskriftet Viking 1990: s67-90.
- Jerpåsen, G. B., Widgren, M. & Sollund, M.-L. B. 1997. Historiske kart og kulturminnevern: en metode for landskapsanalyse. NIKU fagrapport 003. - Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo.
- Kleppe, J. I. 2000. Arkeologiske synsfeltanalyser: om landskapsforståelse og GIS. Hovedfagsoppgave i arkeologi. - Universitetet i Tromsø. Tromsø. Finnes også på web: lest 8/1/2007 på <http://www.ub.uit.no/theses/available/etd-10302001-153412/unrestricted/oppgave.pdf>

- Knowles, A. K. 2002. Introducing historical GIS. – I: Knowles, A. K., ed. Past time, past place: GIS for history. ESRI Press, Redlands, California.
- Kyvik, G. 2003. Arkeologiske registreringer av fornminner i Vestre Slidre, 2003. Registreringsrapport ved Oppland fylkeskommune, Norge.
- Kyvik, G. 2004. Arkeologiske registreringer av fornminner i Vestre Slidre, 2004. Registreringsrapport ved Oppland fylkeskommune, Norge.
- Kyvik, G. 2006. Minne om fortida: fortidsminne i Vestre Slidre. - Vestre Slidre kommune.
- NIKU. 2005. Demotec. Norsk institutt for kulturminneforskning. Lest 12/09/2006 på <http://www.niku.no/index.asp?strUrl=//applications/System/publish/view/showobject.asp?infoobjectid=1000893&menuid=1000512>
- Odense bys museer. 2006. Odense kort fortalt. Odense bys museer. Lest 23/09/2006 på <http://www.odensekortfortalt.dk/haf/?sub=okf>
- Rentzhog, S. 2002. Digitala historiska kartor: tillämpningar i GIS för kulturmiljövärdet. - Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Riksantikvaren. 2006. Bærekraftige historiske byer: med kulturarven som utviklingsressurs. - Riksantikvaren, Oslo.
- Riksantikvarieämbetet. 1995. Kart-GIS för historiska kartor: Handbok. - Kulturmiljöavdelingen, Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet. 1997. Förändringar i jordbrukets byggnadsbestånd. Sammanställning av 1996 års byggnadsundersökning. - Kulturmiljöavdelingen, Stockholm.
- Riksarkivet Sverige. 2007. Äldre geometriska kartor. Riksarkivet Sverige. Lest 02/01/2007 på <http://www.ra.se/ra/geometriska/>
- Skar, B. 2006a. The challenge of bridging the gap between landscape theory and practice. Establishing cultural heritage monitoring, the DEMOTEC example. – I: Meier, T., ed. Landscape ideologies, Budapest.
- Skar, B. 2006b. Kulturminneovervåking. Om å sette landskapsteori ut i praksis. – I: Egenberg, I. M., Skar, B. & Swensen, G., eds. Kultur - Minner og Miljøer. NIKUs strategiske instituttprogram 2001-2005: s258-267. – NIKU Tema 18. Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo. Lest 12/09/2006 på http://www.niku.no/archive/niku/publikasjoner/NIKU%20Tema%20pdf/tema18_saert_rykk/tema18_19_skar1.pdf
- Skar, B. 2006c. Fortellinger om Nemi. – I: Østmo, E., Skre, D., Skar, B. & Glørstad, H., eds. Historien i forhistorien: festskrift til Einar Østmo på 60-års dagen. Kulturhistorisk museum Skrifter 4: s375-382. Kulturhistorisk museum Universitetet i Oslo, Oslo.

- Skar, B., Solstad, J., Risan, T., Haugen, A., Bakkestuen, V., Erikstad, L. & Guttormsen, T. S. 2006. DEMOTEC - Development of a Monitoring System for Cultural Heritage through European Co-operation. – I: Ioannides, M., Arnold, D., Niccolucci, K. & Mania, K., eds. The e-volution of information communication technology in cultural heritage. Where Hi-Tech touches the past: Risks and challenges for the 21st Century. Short papers from the joint event CIPA/VAST/EG/EuroMed 2006. 30. October - 4. November 2006. Nicosia, Cyprus. Archaeolingua, Budapest.
- Skre, D. 1998. Herredømmet: bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e. Kr. - Det historisk-filosofiske fakultet Universitetet i Oslo: Universitetsforlaget, Oslo.
- Tilley, C. 1999. Metaphor and material culture. - Blackwell, Oxford.
- Wikipedia 2006. Cartography. Lest 14/12/2006 på <http://en.wikipedia.org/wiki/Cartography>
- Åberg, C. 2004. Bildens språk eller språk i bild. – I: Aspers, P., Fuehrer, P. & Árni, S., eds. Bild och samhälle: visuell analys som vetenskaplig metod: s37-56. Studentlitteratur, Lund.

8. Vedlegg

THE MUNICIPAL OF VESTRE SLIDRE, OPPLAND COUNTY
NORWAY. PROJECT DEMOTEC-N:

Historical map analysis based on maps between 1835 to 1842:

- 1835 Kapt. C.Lund 1:50.000 (24D 1/2 8, 25C 1/2 1, 5)
 1838 Kapt. C.Lund 1:100.000 (24D 1/4 8)
 1838 Kapt. C.Lund 1:100.000 (24B 12, 24D 4, 8, 9, 25A 9, 25C 1)
 1838 Kapt. C.Lund 1:50.000 (25C 5)
 1840 Kapt. C.Lund 1:100.000 (24D 2, 3, 6, 7, 10, 11)
 1842 Lt. W.Näser 1:50.000 (24D 1/2 8, 11, 12)
 1842 Lt. W.Näser 1:100.000 (30B 1/2 2, 3, 4, 1/2 6, 7)

Method: Warp in ArcMap 8.3. NGO akse 2,

Historical buildings 1835 to 1842:

- 1835_bygg.dbf
 1835_bygg.shp
 1835_bygg.shx
 1838_bygg.dbf
 1838_bygg.shp
 1838_bygg.shx
 1840_bygg.dbf
 1840_bygg.shp
 1840_bygg.shx

1842_bygg.dbf
 1842_bygg.shp
 1842_bygg.shx

Historical roads 1835 to 1842:

historiske_veier.dbf
 historiske_veier.sbn
 historiske_veier.shp
 historiske_veier.shx
 histveitype.avl

Label historical roads:

HVG = Hovedvei, gjennomfartsåre (main trespassing road)
 LVE = Lokalvei, endevei (local destination road)
 LVG = Lokalvei, gjennomfartsåre (local trespassing road)
 VVF = Vannveiferdselsåre (waterway, riverway)
 Road types are defined by interpretation based on lines drawn on the historical maps.

Overview historical maps 1835 to 1842:

Kartblad_1800tallet.dbf
 Kartblad_1800tallet.shp
 Kartblad_1800tallet.shx

THE MUNICIPAL OF VESTRE SLIDRE, OPPLAND COUNTY
 NORWAY. PROJECT DEMOTEC-N:

Historical map analysis based on maps between 1918 to 1928:

1918 Kapt.Søyland	1:50.000 (E32 11)
1919 Kapt.Riiber	1:50.000 (E32 10)
1920 Pr.ltn. Adler Gleditsch	1:50.000 (E32 9)
1924 Kapt.Th.Ween	1:50.000 (E31 4, 5)
1924 - 1928 Kapt.Th.Ween	1:50.000 (E31, 5, 6)
1925 Kapt. Th.Ween	1:50.000 (E31 5, 6)

Method: Warp in ArcMap 8.3. NGO akse 2,

Historical buildings 1918 to 1928:

1918_bygg.dbf
 1918_bygg.shp
 1918_bygg.shx
 1919_bygg.dbf
 1919_bygg.shp
 1919_bygg.shx
 1920_bygg.dbf
 1920_bygg.shp
 1920_bygg.shx
 1924_28_bygg.dbf
 1924_28_bygg.shp

1924_28_bygg.shx
 1924_bygg.dbf
 1924_bygg.shp
 1924_bygg.shx
 1925_bygg.dbf
 1925_bygg.shp
 1925_bygg.shx

Agricultural areas 1925:
 1925_dyrket_areal.dbf
 1925_dyrket_areal.shp
 1925_dyrket_areal.shx

Overview historical maps 1918 to 1928:
 Kartblad1918_1928.dbf
 Kartblad1918_1928.shp
 Kartblad1918_1928.shx

THE MUNICIPAL OF VESTRE SLIDRE, OPPLAND COUNTY
 NORWAY. PROJECT DEMOTEC-N:

Historical map analysis based on the maps "gradteigskart"

GRADTEIG E31west
 GRADTEIG E31east
 GRADTEIG E32west
 GRADTEIG E32east

Method: Warp in ArcMap 8.3. NGO akse 2,

historical buildings:
 1930_1960_bygg.dbf
 1930_1960_bygg.shp
 1930_1960_bygg.shx

NIKU publikasjonsliste / Publications

pr. 09.januar 2007

Fra 2003 avslutter NIKU tidligere serier og etablerer to nye, NIKU Rapport og NIKU Tema. Tidligere serier er Fagrapporter, Temahefter, Oppdragsmeldinger, NIKU publikasjoner og Faktaark. F.o.m 2001 er samtlige utgivelser tilgjengelig på www.niku.no som pdf-filer.

Kontaktadresse / Publications can be bought from NIKU
Postboks 736 Sentrum, N-0105 Oslo
Tlf./Tel.: (+47) 23 35 50 00. Faks/Fax: (+47) 23 35 50 01
E-mail: kirsti.e.sundet@niku.no

Nye serier f.o.m. 2003

NIKU Rapport

- 1 Bergstadens Ziir; Røros kirke. Tilstand og tiltak. *Brænne, J.* 2003. 97 s.
- 2 «Intet forandrer seg så ofte som fortiden». Om krusifiksene i Ringebu stavkirke. *Stein, M., Bronken, I. A., Nyhlén, T., Strandskogen, K. og E. S. Tveit.* 2003. 114 s.
- 3 Den bemalte og forgylte kalvariegruppen fra 1100-tallet i Urnes stavkirke. Konservering 2001-2003. *Frøysaker, T.* 2003. 89 s.
- 4 Samiske Kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Nord Troms og Finnmark. *Svestad A. og S. Barindhaug.* 2003. 15 s. **Utsolgt, kun som pdf-fil**
- 5 Alterskapet i Grip stavkirke. Et 1700-talls alterskap fra middelalderen. Konservering 2001-2003. *Olstad, T.M.* 2003. 59 s.
- 6 Hamar Cathedral ruin. Archaeological investigations 1996-1998. *Reed, Stan.* 2005. 244 s. **Utsolgt, kun som pdf-fil**
- 7 Samiske urgraver. Statusrapport med forslag til miljøovervåkingsprogram. *Myrvoll, E. R.* 2005. 37 s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 8 Lysekroner frå Nøstetangen glasverk. Dokumentasjon, vurdering av originalitet, sikring og konservering. *Bjørke, A.* 2006. 55 s.
- 9 Evaluering av digitale dokumentasjonssystemer for arkeologiske utgravninger. *Molaug, P.B., Petersén, A., Risan, T.,* 2006. 19 s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 10 Kulturminneforvaltningens og planarbeidets historie på Røros. "Kulturarv og verdiskaping. Økonomiske virkninger av kulturarven på Røros". Arbeidspakke 1. *Andersen, S. og Brænne, J.* 2006. 89. s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 11 Ikonene i St. Georgs kapell, Neiden, Sør-Varanger kommune. Kontekst, motiver, teknikk og restaurering. *Norsted, T.,* 2006. 71 s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 12 Landskap og historie-GIS. Historisk landskapsanalyse i Vestre Slidre, Oppland. *Guttormsen, T. S.,* 2007. 43 s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)

NIKU Tema

- 1 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2002. *Sollund, M.-L.* 2003. 20 s.
- 2 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2002. *Barindhaug, S. og Holm-Olsen, I.M.* 2003. 22 s.
- 3 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. *Haavaldsen, P.* 2003. 16 s.
- 4 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2002. *Binns, K.S.* 2003. 22 s.

- 5 NIKU strategiske instituttprogram 2001-2006. Verneideologi. NIKU-seminar 4. februar og 25. april 2002. *Seip, E. (red.) 2003. 77 s.*
- 6 Bevaring av samlingane ved fem statlege museer. Undersøkingar utført for Riksrevisjonen *Bjørke, A. 2003. 95 s.*
- 7 På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10 000 år. *Amundsen, H. R., Risbøl, O. & K. Skare (red.) 2003. 112 s. Utsolgt, kun pdf-fil*
- 8 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlo kommune, Hordaland, 2003. *Binns, K.S. 2005. 20 s.*
- 9 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold, 2003. *Sollund, M.-L. 2004. 17 s.*
- 10 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder, 2003. *Sollund, M.-L. 2004. 20 s.*
- 11 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland, 2003. *Holm-Olsen, I.M. 2004. 17 s.*
- 12 Landskap under press – Urbanisering og kulturminnevern. En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger. 2004. *Swensen, G., Jerpåsen, G., Skogheim, R., Saglie, I-L, Guttormsen, T. S. 95 s.*
- 13 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sarpsborg kommune, Østfold, 2004. *Sollund, M.-L. 2005. 29 s.*
- 14 Fra vernesone til risikosone. Studier i middelalderbyene Bergen og Tønsbergs randsoner. *Nordeide, S. Walaker (red.) 76 s.*
- 15 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skien kommune, Telemark 2005. *Sollund, M-L Bøe 24 s.*
- 16 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Grong kommune, Nord-Trøndelag 2005. *Sollund, M-L Bøe 26 s*
- 17 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms 2005. *Holm-Olsen, I. M. 22 s.*
- 18 Kultur – minner og miljøer. Strategiske instituttprogrammer 2001-2005. *Red.: Inger Marie Egenberg, Birgitte Skar og Grete Swensen, 354 s.*

Annet

Kulturminner – en ressurs i tiden (Jubileumsbok – NIKU 10 år). *Red. Paludan-Müller, C. – Gundhus, G. 2005. 184 s.*